

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ
ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

**МУҚИМИЙ НОМЛИ ҚЎҚОН ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ**

Тарих факультети

Тарих йўналиши учун

« Ёрдамчи тарих фани »
Нумизматикадан

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Қўқон – 2008 йил

Тузувчи: Умумий тарихи кафедраси ўқитувчиси
Ш.Қамбарова

Муқимий номидаги Қўқон Давлат
педагогика институти жахон тарихи
кафедраси

Тақризчи: Т.Мадаминов катта ўқитувчи, жахон тарихи
кафедраси мудир
И.Йўлдашев жахон тарихи кафедраси
ўқитувчиси

Ушбу маъруза матни тарих факультети жахон тарихи кафедрасининг
2007 йил ____ август 1-сонли йиғилишида муҳокама қилинган.

Кафедра мудир:

Аннотация

Истиклол йилларида Ўзбекистон ҳаётининг барча жабҳаларида туб ислохотлар ўтказилмоқда, янгилиниш жараёни бормоқда.

Бундай туб ўзгаришлар тарихшуносликда яққол сезилмоқда.

Тарих фанларининг мазмуни ва моҳияти. Истиклол мафқураси, тарихшуносликда шаклланаётган холислик ва адолат тамойиллари асосида ўрганилмоқда. Ўша ўзгаришлар жараёнида ёрдамчи тарих фанлари сирасига киритилган нумизматика мустақил фан сифатидаги мақомга эга бўлди.

Нумизматика шунчаки тангалар ёки пул бирликлари ҳақида маълумот берувчи соҳа бўлиб қолмай, балки турли мамлакатларнинг муайян тарихий даврдаги иқтисодий – сиёсий ҳаётини чуқур таҳлил қилишга зарур бўлган маълумотларни ўзида мужассам этган фандир.

Амалдаги ўқув режасида нумизматикадан 30 соат ҳажмда маъруза ўтиш белгиланган.

Тузувчи: ўқитувчи Ш.Қамбарова

Тақризчилар: Мадаминов Т.
Йўлдашев И.

Нумизматика

1-мавзу: Нумизматика фанининг мақсад ва вазифалари.

Режа:

1. Нумизматика фанининг ўрганилиши тарихидан.
2. Тангаларнинг зарб қилина бошлаши.

Ўзбекистон мустақилликка эришганлиги туфайли жамиятимизнинг ҳамма соҳаларида жиддий ўзгаришлар даври бошланди. Шу жумладан тарих фани олдида ҳам янги муаммолар илмий изланишларни тақозо қилмоқда.

Тарих фанининг ёрдамчи соҳалари ичида ўз ўрнига эга бўлган нумизматика, мамлакатимиз истиқлолга эришгандан кейин унинг нуфузи янада ортди, мустақил тарих фани сифатидаги мақомга эга бўлди.

Чунки тарихимизни ўрганишда тангашунослик фанининг аҳамияти бекиёсдир. Тангалар бизга эраמידан аввалги даврдан то ҳозирги кунгача бўлиб ўтган тарихий воқеалар сиёсий иқтисодий, айрим ҳолларда эса миллатларнинг этикодий дунёқарашлари ҳақида маълумот беради.

“Нумизматика” сўзи грекча “номисма” – яъни танга пул ёки чақа деган маънони англатади. Тангашунослик олтин, кумуш ва мисдан ишланган металл пулларни ўрганиш ҳақидаги фандир. Ушбу соҳага бундан ташқари яна қоғоз пулларни ўрганиш (бонистика) ва орден, медал ҳамда шу хилдаги эсдалик тамғаларни (значоклар) флорестика) ўрганиш ҳам киради.

Бу фан археология билан алоқадор фанлар жумласидандир. нумизматика фани археологияга ёрдам беради.

Тангашунослик билан қизиқувчилар доираси бирданига кенгайган эмас, танга чақфа пулларни тўплаш илмий нумизматика томон дастлабки қадам бўлди. Коллекция тўплаш мазкур фанинг ривожланишига катта туртки бўлди.

Бундан бир неча йил муқаддам инсонлар танга ва чақа пуллар билан қизиққанлар. Унга бирон нарса сотиб олиш нуқтаи назаридан эмас, балки ўша тангаларга қараб ўтмиш даврни, бу пулларнинг қачон зарб қилинганлигини билишга ҳаракат қилиш нуқтаи назаридан қизиққанлар.

Коллекционерлар турли замон ва даврлардаги танга, чақа пулларни йиғиб уларни каталогларини (рўйхатлари) тузганлар ва ҳар қайсисини алоҳида тарзда таърифини ёзганлар. Уларнинг кўпчилиги қадимги тилларни билганликларидан танга чақалардаги хатларни ўқишга ҳаракат қилганлар. Айрим коллекционерлар тўплаган тангаларини бир жойга тўплаб умумий коллекция ташкил этганлар.

Гарбий Европа ҳукмдорлари санъат аҳли тангаларни бойлик сифатида тўплашлари натижасида у ердаги давлат хазиналарида турли хил мамлакатларнинг тангалари йиғилиб борди.

Тангаларни йиғиш 14 асрлардан бошлаб аста – секин одат тусига кирди. Қироллар ва императорлар қимматбаҳо тангаларни давлат хазинасидан ажратиб олиб махсус мюнкабинетлар (тангаларни сақловчи хоналар) ташкил этганлар, ҳамда уларни ўрганиш ва уларга тартиб бериш учун олимларни жалб этганлар. Ҳозирги кунда Англия, Франция, Санкт – Петербург, Вена, Берлин каби мамлакат шаҳарларида жаҳондаги йирик йиғма коллекциялар мавжуд.

Дастлабки тангашуносликнинг изланишлари натижасида илк бор 14 асрда Андрео Фульвинонинг юнон ва рим тангалари ифодаланган “Таниқли кишилар тасвири” номли китоби нашр этилди. Ушбу китоб машҳур ҳукмдорларнинг тасвири ва уларнинг ҳаёти ҳақида қисқача маълумот берганлиги билан мазкур тадқиқот қизиқиш уйғотди. Кейинчалик 1553 йили Гильома Руд “Дунё яратилгандан буён яшаган таниқли кишиларнинг тангалардаги ҳаёти ва фаолияти ҳақида қисқача маълумот” номли китобини ўқувчиларга тақдим этди. Бу адабиётлар 16 асрда жуда катта нуфузга эга бўлган. Тангашунослик илми кашшофларини 14 – 16 асрларда тангалардаги ҳукмдорлар қиёфаси ва таржимаи холи қизиқтирган бўлса, 18 асрда бу фанни илмий нуқтаи назардан ривожлантириш катта аҳамият касб этди. Австралиялик рухоний Иосиф – Иларий Эккел

(1738 – 98) саккиз жилддан иборат “Қадимги тангалар илми” номли китобида 70 мингдан зиёд тангаларга тартиб берди. Аниқлай олмаган тангалар ҳақида ҳеч қандай фараз қилмаган, уларни номаълумлар қаторига қўшиб қўйган, кўп мамлакатларни танга турларини аниқлай олмаган.

18 асрда шарқий нумизматикада бир неча минг танга пул бўлган, аммо уларни шу вақтга қадар тадқиқ қилувчи бўлмаган. Россия ФА академиги Христиан Мартин Френ шарқий нумизматика асос солган кишидир. У Қозонда яшаб Олтин Ўрда хонлари томонидан зарб қилинган тангаларни ўрганиш учун жуда бой манбага эга бўлган. Френ немис бўлганлиги учун тез орада Германияга чақирилган, йўл – йўлақай Петербургда тўхтаган, у ерда фанлар академиясида тўплаган тангаларни кўргач, ташлаб кета олмаган, бутунлай Россияда қолиб бутун умрини шарқ танга пулларини ўрганишга бағишлаган.

Пётр 1 томонидан Петербургда ташкил этилган музей кунскамерада бошқа кспонатлар билан бирга танга пул ва медаллардан ҳам катта коллекция тўплаган. Кунскамерада доим ўз коллекциясини тўлғазиб турган, тўплаган танга пулларни тартибга солган. Ундаги қимматбаҳо пуллар коллекцияси ҳозирги вақтда Давлат Эрмитажида жойлаштирилган, бу коллекция дунёдаги энг катта коллекциялардан бири ҳисобланади, ҳисобида 300 мингта танга пул бор.

Бундан ташқари Ўрта Осиё нумизматикаси тадқиқотчилари орасида М.Е.Массон, В.А.Мишкин, Е.А.Давидовичлар салмоқли ўрин эгалладилар. Улар қадимги Ўрта Осиё танга пулларини аниқлаб турларга ажратдилар ва зарб қилиш ишидаги ривожланишнинг асосий босқичини белгиладилар.

Қадимшунос олимлар ер қуррасидаги дастлабки савдо муомаласи ибтидоий жамоа тузумининг тош асридан бошланганлигини исботладилар. Уларнинг таъкидлашларича инсон ўз меҳнатининг маҳсулотларини айирбошлаш натижасида савдо – сотиқнинг илк ва содда тўрини вужудга келтирди. Танқис ашёларни пул ўрнида айирбош қила бошлади. Бундан товар пул муомалалари минтақаларда турли кўринишда амалга оширилган. Масалан: Осиё ва Африкада каури номли чиғаноқлар пул вазифасини ўтганлиги маълум.

Улар айрим элатларда қадимдан, яъни ибтидоий жамоа тузумидан милодий XX асргача савдо воситаси бўлиб келган. Масалан: бу чиғаноқлар қадимий Хитой, Япония, Хиндистон шаҳарларида анча вақтгача муомалада қадрланган. 6 – 7 асрларда Германия, 9 – асрда Швецияда, 16 – асрд Рига шаҳрида ишлатилганлиги, Гвенияда ҳам каури тасвири туширилган пуллар мавжуд бўлганлиги аниқланган.

Бундан ташқари инсонлар орасида жонлиқ қорамол ёки харсанглар кейинчалик итларнинг тиши, чўчка гўшти, маъдан парчаси сингари нарсалар ҳам савдо воситаси сифатида қўлланилган. Одамзот ўзи учун қулай пул шаклини ихтиро этгунига қадар мазкур “пул” ларни табиатдан олиб савдо воситаси сифатида ишлатиб турган. Вақти келиб инсон маъдандан ишланган пул – парчанинг енгиллигини ва ўз ёнида олиб юришга қулайлигини ҳисобга олиб соф маъданли қуймаларни айирбош қилишга ўтади. Бундай пул бирлиги қадимги Икки дарё оралиғи ва Мисрда пайдо бўлиб, бу даврдан эътиборан инсон ҳаётига “танга” ҳолатида кириб келди.

Аммо бу қуймаларни инсонлар қалбакилаштира бошладилар. Қаттиқ жазо чораларига қарамай бундай ҳол давом этавергани сабабли, ҳукмдорлар ўз қуймаларини мухрлашга, яъни уларда бирор – тасвирни ёки тўғролар – гербларни ифодалашга одатландиларки, бу билан қуймалар ҳақиқийлиги давлат томонидан қафолатланадиган бўлди.

Қадимий тарихчилар Геродот ва Ксенофонт асарларидан маълумки, илк тангалар олтин ва кумушдан бўлиб, Кичик Осиёдаги Мидияликлар томонидан милоддан аввалги 7 – асрда зарб этилган. Аммо Юнонистондаги Эгина шаҳрида, Хитой ва Хиндистонда маҳсус тангалар зарб этиш ихтиро қилинди. Уларнинг кўриниши жуда содда бўлиб, дастлаб айрим чизгилар билан безатилган, сўнгра турли жонзотларни (тошбақа, укки, денгиз мушуги, балиқ ва хаказоларни) тасвирлашга ўтилган. Бунда акс этирилган жонзот, унинг шаҳар тўғроси ёки номи билан ҳамоханглигидан келиб чиқиб иш тутилган. Кейинчалик илоҳлар ва базилевелар тасвири ифодаланган тангаларни “монета” деб номлай бошлаганлар. Қадимги Рим давлатида Юнона деб бошлаганлар. Қадимги Рим давлатида Юнона деб номланган илоҳ бўлиб, “монета” унинг хислатларидан бири милоддан аввалги 45 – йилларда Тита Каризий томонидан нозик бир аёл тасвири туширилган танга зарб этилди. Тасвир ортида “монета” деган лотинча сўз зарбланган бўлиб “башоратчи” деган маънони ангталар эди. шу даврдан бошлаб тангалар монета деб

юритиладиган бўлди. Европанинг Ғарб билан шарқга кириб келган бу сўз русизабон инсонлараро тилида кенг қўлланила бошланди.

Хозирги кунда жахон бозорида турли хил танга ва пул бирликларининг номларини учратиш мумкин. Қадимги тетрадрахма, драхма, гемидрахма, обол, динор, дирхам, лира ва хаказо номли тангалар мавжуд бўлган. Бу номларнинг келиб чиқиши ҳам бир – бири билан узвий боғлиқдир. Масалан: Юнон драхмаларидан шарқий дирхам, рим динарийларидан динор ва бошқа шу каби пул номлари ҳосил бўлганлиги ҳаммага маълум.

Қадимги тангалар икки хил: 1) қуйма. 2) зарбланган услубда тайёрланган, қуйма тангалар махсус шакл ва тасвир ўйинган қолип идишларга маъдан қуйиб тайёрланган. Иккинчиси эса темир ёки бронзадан ишланган муҳр – штемпелда (танганинг ўнги ва терси нақш этилган махсус асбобда) тангалар ифодаси тайёрланиб, керакли металл қуймаси устига зарбланган. Бирничи услубда танга сатҳидаги тасвир ноаниқ бўлганлигидан тезда ўчиб кетиши сабабли милоддан аввалги 7 – асрга келиб зарбланган тангалар кенг миқёсда қўлланадиган бўлди ва шундан буён тангалар фақат зарбланган ҳолда муомалага чиқариб келинмоқда.

Таянч тушунчалар :

1. Нумизматика.	5. Мюнцкабинетлар.
2. Биностика.	Қадимшуносликлар.
3. Флористика.	6. Туғро.
4. Эсталик тамғалар.	

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. “Мулоқот” 11.5-сон. 1998 йил.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизлика таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т. 1997 йил.
3. Аминжонова И.Е. Қадимий ёдгорликлар қиссақи. Т. 1968 йил.
4. Гусарова Т.П. Введените в специальные исторические дисциплины. М, 1990 йил.
5. Кабрин Р.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. У. 1984 йил.
6. Аюпова Ф. Қадимий тангалар. Мозийдан садолар. 2000 йил, 1-2-сон.

2-мавзу: Антик давр тангалари.

Режа:

- 1. Антик давлатларда пул зарб қилишни йўлга қўйиши.**
- 2. Антик давр тангаларининг нумизматика фани олдидаги аҳамияти.**

Инсоният тарихий тараққиёти улкан, поёнсиз йўлларни босиб ўтди, тараққиётни эволюцион йўли, инсониятни цивилизация сари етаклади. Антик тараққиётни бошланиши санъат ва маданиятнинг ҳамма соҳаларига таъсир кўрсатиб, ўзининг ривожланиш йўлида юқорига етган бўлса, бу даврда тарих фанининг алоҳида бўлими ҳисобланган нумизматика соҳасида ҳам диққатга лойиқ ишлар қилинган. Металлдан ишланган пул танга чақаларнинг пайдо бўлиши инсоният тарихидаги муҳим воқеалардан биридир. Маълумки жамият ижтимоий – иқтисодий ривожланишнинг ғоят юксак даражасига эришгандагина танга чақалар кашф этилиши мумкин. Одамлар энди пул тариқасида чорва молларини ишлатмай қўйсаларда, буюмлар нархини илгариги одатда кириб қолган чорва мол нархига чиққанлар. Металл пуллар қиркиб тортила бошлаганидан кейин, уларни оғирлиги кўрсатиб берувчи белги сола бошлаганлар. Белги солинган пулни пайдо бўлиши ҳақида шундай афсоналар сақланган. Римликларни кўпдан – кўп худолари орасида, ихтироларни бошқарадиган худолар ҳам бор экан. Унинг иккита юзи бўлиб, оти Янус экан. Дастлаб танга пулни пулни ўша Янус ихтиро қилган эмиш. Шунинг учун эски рим ва итальян пулларининг бир томонида икки юзли Янус сурати, иккинчи томонидан Янус тушиб келган кема сурати зарб қиланган.

Танга пулларнинг дастлаб қаерда пайдо бўлганлигини аниқ айтиш қийин. Аммо танга пулнинг номи “Монета” эллинларда туғилган.

Қадимги Римликлар худоларни ҳаммаси ер ва осмон подшоси Юпитер ва унинг хотини Юнон Монетага бўйсунди деб билганлар.

“Монета” – мураббия дегани бўлади. Римликлар маъбуда Монетани бенихоя хурмат қилганлар ва унга атаб Римнинг энг баланд жойига ибодатхона солганлар. Улар урушларда ғолиб бўлганларидан кейин ўз маъбудаларига атаб катта қурбонликлар қилишган, хатто пулларини

Юнон Монета ибодатхонасида зарб қилишга қарор қилганлар. Ана шундан буён танга пуллар монета деб аталадиган бўлди.

Дастлаб қилинган дунёда танга пуллар фақат соф олтин ва кумушдан зарб қилинган. Аммо б металллар соф холида жуда мўрт бўлганлигидан, ундан зарб қилинган пуллар тез ейилиб сийқаланиб кетган. Шундан кейин пулларни қотишмадан зарб қиладиган бўлганлар. Олтин ёки кумушга бошқа металллар, масасалан, мис ёки қалай қориштирганлар.

Хар бир мамлакатнинг ҳукмдори бошқаларниқидан фарқ қиладиган танга пуллар зарб қилиб чиқаришга уринганлар.

Нумизматика фанининг асосий тушунчаларидан бири бўлган танга пул хиллари ана шу тариқа пайдо бўлган. Танга пулларни одатда бетини ўраб турган доираси бўлади, бу доирада ёзув ёки сурат бўлади. Нумизматлар ёзувни танга пулнинг Легендаси (тангада учрайдиган барча ёзувлар, қисқартирилган сўзлар, алоҳида харфларнинг атамаси) деб атайди. Суратларга келсак одатда подшоҳлар, худолар сурати зарб қилинади ва бу суратлар давлатнинг ёки подшоҳнинг мухрини акс эттиради.

Қадимги Грецияда танга пулларга кўпроқ худолар, маъбудалар ва муқаддас ҳайвонларнинг суратларини зарб қилганлар. Мас.: *Афина шахрининг танга пулларида маъбуда Афина сурати, Олимпия тангаларида Зевс сурати* зарб қилинган.

Греklar улкан жаҳон империясига асос солиши натижасида Ўрта Осиё ҳам унинг таркибига киритилди. Натижада умумий олди-сотди савдосида пул жорий этилди. Эрамиздан аввалги 293-280 йиллар мобайнида Бактрия давлатининг шарқий вилоятларида ноиб Салавканинг ўхли Антиох биринчи марта асос солди. Грек маданиятининг йирик вакиллари бўлмиш Салавкилар танга пулларини грек намунаси бўйича зарб этдилар. Бу чиқроилган пулларнинг номлари турлича эди.

Жумладан, тилли, олтиндан қилинган пуллар статер, кумуш-пуллар – тетрадрахма, драхма, ярим драхма деб аталган. Хатто пулларни оғирлиги грек ўлчов бирлиги бўйича, яъни тетрадрахмалар 16 грамм, драхмалар 4 гр. ни ташкил этган. Кундалик савдода фойдаланиш учун мўлжалланган мис тангалар ҳам чиқарилган. Грек-Бактрия анъаналарини давом эттирган. Танганинг юза томонида подшоҳи расми, орқа томонида эса грек худолардан (апполон, Артемида, Афина, Геракл, Зевс, Посейдон ва бошқалар) бирининг расми ифодаланган. Аммо маҳаллий таъсир ҳам пул зарб қилиш ишларида сезиларли бўлган. Жумладан грек худоларининг баъза бир хусусиятлари Шарқ худоларининг баъзи жиҳатларига ўхшаш ҳолда акс эттирилган.

Грек-Бактрия танганлари медал(медал танга- биронта улуғ зот, шарафли сана, қимматчилик ёки қаҳат, очлик йиллари муносабати билан зарб этилган танга. Медальер- медал ёки тангша қуйиш ёки зарб этиш) яшаш санъатининг гўзал намуналари ҳисобланади. Бу расмлар тарихий шахсларнинг қўлёзма манбаларида ифода этилмаган қиёфалари ва ҳис-ҳаяжонларини акс эттиради.

Ўрта Осиёда зарб этилган Салавка танганлари жуда оз миқдорда топилган бўлса, Грек-Бактрия танганлари эса аксинча ана шу умумий миқдорнинг кўп қисмини ташкил этади. Грек-Бактрия кумуш тангалари хазинаси (100 га яқин) Қашқадарё водийсининг Китоб шахри атрофидан топилган.

Ўзбекистон территориясида XIX аср охири XX аср бошларида коллекционерлардан сотиб олинган Ахмонийларнинг қатор дирик- (олтин танганлари) ва сикларини – (кумуш тангалари) сотиб олиниши Ахмонийлар даврига мансуб тилла ва кумуш пулларни Сўғд ва Бактрияга кириб келганлигидан далолат беради.

Геродотни ёзиб қолдирилган маълумотларга қараганда Сўғд, Хоразм, Бактрия Ахмонийларга талант-яъни пул бирлигида ўлпон тулаганлар.

Таянч тушунчалар :

1. Янус.	6. Драхма.
2. Юнон Монета.	7. Дирик.
3. Легенда.	8. Статер.
4. Антиох.	9. Антик.
5. Тетрадрахма.	

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А.-Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. 5 сон. 1998.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.1997.
3. Эрназарова Т., Когнев Р. тангалар ўтмиш даракчилари. Т. 1997.
4. Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины, М. 1990.
5. Аюпова Ф. Қадимий тангалар. Мозийдан садо. 2000 й. 1-2 сон.

3-мавзу: Қадимги давр Ўзбекистон тангалари.

Режа:

1. Дастлабки тангаларни муомалада бўлиши.
2. Ўрта Осиёда тангалар зарб этишининг бошланиши.

Металлдан ишланган пул танга чақаларнинг пайдо бўлиши инсоният тарихидаги муҳим воқеалардан биридир. Маълумки, жамият иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг юксак даражага эришгандагина танга чақалар кашф этилиши мумкин. Дастлабки танга чақалар кашф этилиши мумкин. Дастлабки танга чақалар милоддан аввалги VII асрда Кичик Осиёда пайдо бўлди.

Танга зарб этиш Ўрта денгиз бўйи мамлакатларига тез тарқалди. Милоддан аввалги VI асрда эса Эрон ва Ўрта Осиё каттагина қисмини ўз ичига олган Ахмонийлар империяси таркибига кириб борди. Юнон шаҳарлари танга зарб этиш тарихида муайян ўрин тутди. Ўрта Осиё ва Яқин Шарқ ноёб қазилма бойликларини қўлга киритгач, Искандар Зулқарнайннинг одамлари ўз юртларида танга зарб эттирдилар ва уларни бутун Ўрта денгиз мамлакатларига муомалага киритганлар.

Милоддин аввалги IV асрда Александр Македонский Ахмонийлари барбод этиб, унинг вафотидан кейин тасарруфидаги ерларнинг шарқий қисми Салавкага теги. Ахмонийлар ва Македонский тангаларининг Ўрта Осиёга фақат ноёб нусхалари етиб келган эди. Салавканинг ўғли Антиох даврдан бошлаб Ўрта Осиёга қумуш тангаларгина эмас, балки мис чақаларнинг ҳам кенг қўламда кириб келиши кузатилади. Милоддан аввалги III асрда Ўрта Осиёда пул муомаласи бошланади.

Милоддан аввалги III асрнинг охирларида Ўрта Осиёнинг ўз тангалари пайдо бўлди. Улар Антиохнинг қумуш тангаларига ўхшатиб зарб этилади, бюсти, орқа томонида юганланган шохли от боши ва ҳукмдор номи битирлган (“Подшоҳ Антиох”) деган ёзув кўзга ташланади. Бундан ташқари монограмма (грек тилида моно – бир: грамма – харф ёзув. Бу ерда тангада монограмма – тангани зарб қилган уста ҳамда ҳукмдор исми шарифларининг жимжимадор бош харфи) ҳам бор.

Антиох асл тангаларидан унинг фарқи шу эдики, Ўрта Осиё тангаларидаги тасвирларнинг сифати пастроқ эди. Ёзувлар бузиб берилган. Улар Самарқандда зарб этилган.

Милоддан аввалги III аср ўрталарида Салавкийлар ҳокимлигини шарқий ҳудудларида Грек – Бактрия подшолиги юзага келди. Грек – Бактрия тангалари юқори бадий дид билан ишланган бўлиб, ҳар бир тангада доира ичига подшоҳнинг тасвири унинг ички моҳиятини очиб берадиган тарзда заргарона санъат билан бажарилган. Грек – Бактрия тангалари мамлакатимизни жанубий сарҳадлари Сурхардарё вилоятида кўп учрайди. Бухоро воҳасида Грек – Бактрияни йирик қумуш тангаларининг 60 нусхасидан иборат бутун бошли хазинаси топилган. Бу ҳукмдорлар кўпроқ асосан қумушдан, истисно ҳолларда хатто мис, никель қотишмасидан зарб этганлар. Грек – Бактрия тангаларини машхуллиги шунга олиб келдики. Ўрта Осиёнинг кўпгина ҳудудларида жанубий Амударё бўйларида. Бухоро ва Хоразм воҳаларида ўша тангаларни ўхшатиб тангалар чиқарилди.

Милоднинг I-III асрларида Ўзбекистоннинг жанубий, Афғонистон ҳамда Шимолий – Ғарбий Хиндистонни ўз ичига олган жаҳоншумул мамлакат бўлган Кушон империяси таркибига кирган. Зарб этилган илк кушон тангаларида грек – бактрия таъсири яққол сезилган, бироқ кейинроқ кушоннинг ўзига хос алоҳида тангалари пайдо бўлди. Бу даврдаги тангаларда хатто Будда тасвирини ҳам кўриш мумкин. Кушон тангалари Кама бўйларида ҳам учрайди.

Хоразмдан топилган тангаларда латин алфавитидаги “S” харфига ўхшаш сиёвушлар тамғасининг борлиги, бу сулола сиёвушлар авлодидан бўлган бўлиши мумкинлигини кўрсатади. Мана шундай тахлитда кушон тангалари тарқалади, маҳаллий ҳар қандай тангаларни зарб қилиш деярли тўхталади.

Эрамизнинг бошларида ташкил топган кушонлар подшолиги янги эра бошларида дунё аҳамиятига эга бўлган империяга айланиши натижасида кушон тангаларида ҳам грек алифбосидан фойдаланиш давом этди. Кейинчалик грек алифбосида Бақтрия тилидаги сўзлар ёзила бошланди. Грек худоларининг тасвири аста – секин маҳаллий, шу жумладан зороастрия худоларининг тасвири билан алмаштирилди.

Анахита (табиатнинг хосилдорлик ва жонлантирувчи худоси), Фарро (бойлик ва подшо ҳукумати рамзи), Митра (қуёш илоҳияти) шулар жумласидандир. Агар Ўрта Осиёда кушонлар ва хатто илк кушонлар даврида ҳам қумуш танга зарб қилинган бўлса, кушон подшоси Вима Кадфиз ислохот ўтказиб, олтин танга зарб қилишга асос содда. Шу даврда кўплаб олтин динарлар ва бошқа тангалар чиқарилди. Мазкур тангалар халқаро савдода муҳим ўрин эгаллаган рим олтинларига яқин турар эди. Шу нарса диққатга сазоворки, кушонлар даврида турли қийматга эга бўлган мис тангалар ҳам кўплаб зарб қилинган. Фақат Сурхандарё вилоятининг кичик қишлоқларида кушонларнинг юзлаб мис тангалари топилганлиги фикримизнинг далилидир. Ўрта Осиёда бундай ҳол илгари бўлмаган. Бу кундалик майда савдонинг халқ орасида қанчалик ривожланганлигидан далолат беради.

Кушон тангаларини аксарияти олтиндан зарб қилинган. Бундан ташқари кушонлар даврида кўплаб мис чақалар ҳам чиқарилган. Масалан: Сурхондарё худудида улар фақат кўхна шаҳарларнинг харобаларидагина эмас, балки кичикроқ қишлоқ қасабаларида ҳам учрайди.

Бинобарин, хатто қишлоқлар ҳам ўша даврларда товар пул муносабатларига тортилган. Бу даврда Амударё вилоятлари иқтисодий тараққиётининг юқори юксак даражага етди. Бу борада мазкур вилоятлар Ўрта Осиё миқёсида етакчилик қилганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас.

Эрамиздан аввалги IV асрнинг иккинчи ярмида Сш-д подшолиги Грек – Бақтрия империясидан ажралиб чиқди, аммо Грек – Бақтрия тартибига таҳлид қилган ҳолда ўз рангаларини зарб этишда давом этди. Лекин тез орада мазкур тангалардаги грек ёзуви сўғд ёзуви билан алмаштирилди.

Эрамизнинг бошларида бир томонлама подшо тасвири, иккинчи томонида ёйчининг расми акс эттирилган Сўғд қумуш тангалари пайдо бўла бошлади. Уларнинг вазни анча енгил бўлиб, оғирлиги 0,3 граммни ташкил этарди.

Эрамиздан аввалги III-II асрларда Ўзбекистоннинг шимолий худудлари кўчманчи кангюй бирлашмасига тобе эди. Ўтроқ вилоятлар эса ўз ҳукмдорларига эга бўлиб, ярим мустақил эдилар. Хоразмга кушон тангалари кириб келса ҳам, улар – подшо тасвирини ва отлик аскарни акс эттирган ўз тангаларини зарб қилишда давом этарди.

Эрамизнинг биринчи асрида Чочда (Тошкент вилояти территориясида) ҳам тангалар зарб қилинган. Бу тангаларда тож кийган подшо, иккинчи томонида суғд ёзуви бўлган ўзига хос тамға тасвирланган эди.

Бу давр тараққиётида Фарғона водийси иқтисодий ривожланиш гирдобига тортилади. Водийда Хитой тангалари тез – тез учрайди, айрим вилоятларида эса рим тангалари кўзга ташланади. (Ўратепада шундай тангалар хазинаси топилган). Буларнинг бари халқаро савдонинг кенг миқёсда олиб борилганлигидан, унга Ўзбекистоннинг кўпгина вилоятлари тортилганлигидан далолат беради. бу эса Фарғона вилоятининг иқтисодий жадал ривожланганлигинидан далолат беради. Ўзбекистон территориясида маҳаллий тангалар билан бир қаторда чет эллардан келтирилган тангалар ҳам учрайдики, бу Ўзбекистон вилоятларининг халқаро савдо билан кенг шуғулланганлигини кўрсатади.

Таянч тушунчалар :

- 1. Ахмонийлар империяси.**
- 2. Салавка.**
- 3. Вима Кадфиз.**
- 4. Сиёвушлар тангаси.**
- 5. Зардуштийлик.**

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 1998 й, 5 сон.
2. “Ўзбекистон пуллари”. Фан ва турмуш. 1995 й, 5 сон.
3. Эрназарова Т., Когнев Б. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.

4-мавзу: Ахмонийлар, аршакий ва сосоний шаханшоҳларининг

тангалари.

Режа:

1. Грек дирхамларини муомалада бўлиши.

2. Хоразмда зарб қилинган тангалар.

Жамият иқтисодий ва сиёсий ривожланишининг илгариланма харақати ер юзи айрим минтақаларида тараққиётга юқори даражага эришувига замин яратди. Дастлабки танга чақаларнинг пайдо бўлиши милоддан аввалги VII асрда Кичик Осиёда пайдо бўлди. Тангаларни зарб этиш Ўрта денгиз бўйи мамлакатларида тез тарқалди. Пулни пайдо бўлиши билан савдо – сотиқ ривожланиб узоқ ва яқин мамлакатлар Ўртасида карвонлар муттасил қатнай бошлаган. Шу тариқа пул тараққиёти учун хизмат қила бошлаган.

Йирик салтанатлар қарор топиши билан ҳар бир мамлакатда кўпроқ бойлик орттириш иштиёқи пайдо бўлди. Савдо – сотиқ ишларини ривожланиши карваонлар қатнови, уруш қилмай туриб бойликларни қўлга киритиш мумкинлигини кўрсатди. Натижада ўзга юртдан келган савдогарлардан солиқ олш одат тусига кирди.

Юнон шаҳарлари танга зарб қилиш тарихида муайян ўрин тутади. Милоддан аввалги III асрдан бошлаб бронза ўрнига олтин тангалар зарб қилина бошлаган ва узоқ йиллар муомалада бўлган.

Милоддан аввалги VI асрда Эрон ва Ўрта Осиёнинг катта қисми Ахмонийлар империяси таркибига кирган. Шу даврда Александр Македонский Ахмонийлар империясини барбод қилган. Унинг вафотидан сўнг шарқий ерлар Салавкийларга ўтган. Ахмонийлар ва македонский тангалари Ўрта Осиё ҳудудларига ва македонский тангалари Ўрта Осиё ҳудудларига кириб келган, бироқ бу тангаларнинг айрим нусхалари эди.

Салавкининг ўғли Антиох давридан қумуш тангалардан ташқари мис чақаларни қўлланилиши кузатилади.

Милоддан аввалги III асрда Ўрта Осиёда пул муомаласи бошланди. Шу асрнинг охиридан Ўрта Осиёнинг ўз тангалари пайдо бўлди. Тангаларнинг олд қисмида чамбарга олинган подшоҳ бюсти, орқа томонида от боши ва ҳукмдор номи битилган тангалар асосан Самарқандда зарб қилинган.

Милоддан аввалги III аср ўрталарида Салавкийлар ҳукмронлигининг шарқий ҳудудларида Грек – Бактрия подшолиги юзага келади. Грек – Бактрия тангалари юқори доира ичида подшоҳнинг тасвири унинг ички моҳиятини очиб берадиган тарзда заргарона санъат билан бажарилган. Бу давлат тангалари Сурхондарё вилоятида кўч учрайди. Бухоро воҳасида йирик қумуш тангалари 50 нусхадан иборат хазина топилган.

Грек – Бактрия ҳукмдорлари асосан қумушдан баъзан олтиндан ва мисдан айрим ҳолларда мис никель қотишмасидан зарб қилинган. Бу тангаларнинг машҳурлиги шунга олиб келдики, Ўрта Осиёнинг кўпгина жанубий Амударё бўйи вилоятларидаги ҳудудларда, Бухоро ва Хоразм воҳаларида шу тангаларга ўхшатиб тангалар чиқарилди.

Яна бир мана шундай қадимги давлатлардан ҳисобланган Парфия ҳақида гапирадиган бўлсак, минтақамизнинг Атрек ва Гургон дарёлари юқори хавзасида жойлашган (Жанубий Туркменистон, Шимолий – шарқий Эроннинг бир қисми) тарихий маконлардан бири қадимда шундай ном билан юритилган.

Милоддан аввалги VI асрнинг иккинчи ярмида Парфия ахмонийлар қўл остига тушади ва салтанатнинг 16 округ таркибига киритилган.

Парфия тангаларида тасвир этилган шохларнинг сиймоларини ҳар бир шох сурати учун индивидуал бўлган тиара (қадимги Шарқ подшолари ҳамда Рим папаларининг бош кийими) шакли орқали фарқласа бўлади. Парфия шохларини бошқалардан фарқлайдиган белги бу “оссурий” типи деб ном олган қалин, узун, тўлқинсимон турувчи соқолидир.

Милоддан аввалги IV асрнинг 30 йиллари сўнгида юнон Александрга тобе қилинади. Шу асрнинг сўнги ўн йилликларида Салавкийлар таъсирига тушиб қолади. Бу ҳолат милоддан аввалги III аср ўрталарида қадар давом этади. Тахминан шу даврда парфияликлар салавкийлар таъсиридан озод бўлади. Бу ҳақда юнон ва арман манбаларини гувоҳлик беришича, асли келиб чиқиши сакларнинг дай қабиласидан бўлмиш тажан дарёси бўйларида яшовчи Парна уруғи сардори Аршак салавкийларнинг Парфиядаги ноибини ағдариб ҳокимиятни ўз қўлига олади ва аршакилар сулоласига асос солади. Салавкийларга зарба бергандан кейин. Рим билан тўқнаш келади.

Милоддан аввалги 55 – 38 йилларда харбий юришлар уюштилади. Милоддан аввалги 553 йили Жазира томонидан шимолидаги Карр шаҳри яқинида икки томон ўртасида тўқнашув содир бўлади. Хоразмликларнинг харбий тактикасини қўллаган аршакийлар римликларга зарба берган. Шундан кейин Сурия, Кичик Осиё ҳамда Фаластинни ҳам бўйсундирган ва пойтахтни Ктесифон шаҳрига қўчиради. Шунинг учун Марғиёна унинг таркибидан чиқади. Аршакийлар даври ижтимоий сиёсий ҳаётига эътибор берсак, олий ҳукмдор аршакийлар хонадонидан бўлиши шарт ҳисобланган. Давлат бошқарувида иккита кенгаш: зодагонлар ва кохинлардан иборат бўлган. Янги ҳукмдор шу кенгаш иштирокида сайланган марҳум васияти инобатга олинган. Вафот этган ҳукмдорнинг ўғли, укаси тахтга чиқмасдан сулолани бирон бир намоёндаси эгаллаган. Кенгаш ҳатто олий ҳукмдорни четлатишга ҳам қодир ҳисобланган. Шу билан бирга мулклари, мавқеи бир хил бўлмаганини таъкидлаш жоиз. Сейистон, Тиркания ярим мустақил мулк сифатида ўз пулларини зарб этганлар. Хар бир сатрапияда турли хўжаликлар мавжуд бўлиб, давлат хазинасига солиқ тўлаб турган. Ишланадиган ерлар бир неча даражага бўлиниб, улардан олинадиган солиқлар ҳам турлича бўлган, асосан махсулот сифатида қисман пул билан қабул қилинган.

Бешинчи асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Туркистон сиёсий ҳаётида эфғалийлар хонадони ҳукмрон ўрин тута бошлайди. Бу йилларда заифлашиш йўлига кирган кушонлар салтанатининг ғарбий сарҳадлари сосонийлар таҳдид остида қолган эди. Шунинг учун бу икки сулола ўртасида рақобатлашиш табиий эди. Бешинчи асрнинг 30 йилларидан тўқнашувлар содир бўлади.

Сосонийлар давлатнинг шарқий вилоятларини (Сейистондан марғиёнагача бўлган ҳудуд) бошқарганлар. Шу муносабат билан улар қўшни ўлка сиёсий, савдо доиралар билан яқиндан муомалада бўлган. Сосонийларни мазкур ҳудудларни бошқарган ҳукмдорлари “кушон ҳукмдор” лари унвонига эга бўлган. Аммо эфғалийлар қудрати ошиб, Сосонийларга қарши курашга киришишини англаган Перуз дастлаб уларга қарши уруш очади, асрга тушиб қолади. Византия ҳукмдорларининг ёрдами билан озод қилинади, кейин яна икки марта харбий юриш уюштилади. Яна аср олинаиб 30 ҳачир кумуш дирхам эвазига озод қилинади.

Эрон сосонийларини кумуш тангалари Туркистонга қўплаб келтирган. Уларни олд томонига шаханшоҳ тасвири, орқа томонига эса икки соқчи ўртасида ўтли меҳроб тасвирланган. Ана шундай дирхамларга тахлитидан ҳукмдорлари бухорхудотлар номида юритилган. Амударё вилоятлари ҳамда Бухоро воҳасида кумуш тангалар зарб қилинган. Шу боис Бухоро тангалари – бухорхудот тангалари номини олган.

Туркистонга Византия тангалари кириб келиб, Чағониён, Суғд, Чоч ва Фарғонада танга чиқаришга ўз таъсири ўтказди. Бу таъсир жуфт тасвирларнинг пайдо бўлишида ўз аксини топади. Суғд, Чоч ва Хўжанд оралиғида жойлашган Уструшон тангалари ҳам диққатга сазовордир. Уларнинг айримларида Хиндистон билан алоқаларга шама қилувчи фил тасвири келтирилган.

Бундан ташқари маҳаллий танга нусхалари ҳам бўлган. Бу борада “Хоразм чавандози” тасвири милоннинг биринчи асридан саккизинчи асригача бўлган тангалардан жой олган. Хоразм ҳукмдорлари ўз тангаларини зарб этишни йўлга қўйганлар. Пул тизимини жорий қилиниши давлатчиликни ривожланганлигидан далолат беради.

Таянч тушунчалар :

1. Бухорхудот.	4. Кушон ҳукмдори.
2. Бухорхудот тангалари.	5. Сосоний.
3. Хоразм чавандози.	6. Аршакий.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.
3. Эрназарова Т, Когнев В. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.
4. Когнев Б. Ўзбекистон пуллари. “Фан ва турмуш”. 1995 й, 5-6 сонлар.
5. Ишанхонов С.Х. Нумизматическая коллекция (материалы по истории Узбекистана). Т, 1963 й.

5-мавзу: Илк ўрга асарларда Ўзбекистон тангалари.

Режа:

1. Ўрта осиеда иқтисодий савдо муносабатларининг кенгайиши.

2. Тангалар зарб қилинишининг янада кенгайиши.

Илк Ўрта асрларда жахон тараққиёти янада таққий топди. Чунки жахоннинг ривожланган минтақаларида, қулдорлик тузуми инқирозга юз тутиб, феодализм даври бошланди. Натижада жахон мамлакатлари билан кенг кўламдаги савдо ва маданий алоқалар янада фаоллашди. Хитой билан алоқаларнинг кучайиши натижасида Ўрта Осиёнинг айрим вилоятларида хитой намунасидаги тангалар зарб этила бошланди. Кўп асрлар мобайнида Хитойда мис (ёки бронзадан) ишланган. Ўртасида квадрат тарзидаги ўйиқли тангалар ягона пул хизматини ўтаган Улар зарб этилмай балки қуйилган. Шундай хитой тангалари тахлитидаги (хитой, иероглифларисиз) ўртаси ўйиқ қўйма тангалар Самарқанд, Сўғда, Бухоро воҳасида, Фарғонада, Еттисувда ва Амударё бўйи вилоятларида чиқарилган. Бундан ташқари Туркистонга Византия тангалари ҳам кириб келиб, Чағониён, Сўғд, Чоч ва Фарғонада танга чиқаришга ўз таъсирини ўтказди. Бу таъсир хусусан жуфт тасвирларнинг пайдо бўлишида ўз аксини топади.

Сўғд, Чоч ва Хўжанд оралиғида жойлашган Уструшон тангалари ҳам диққатга сазовордир. Уларнинг айримларида чамаси Хиндистон билан алоқаларга шама қилувчи фил тасвири келтирилган. Умуман олганда илк Ўрта асрлар танга нусзаларининг ниҳоятда хилма – хиллиги билан ажралиб туради. гарча Ўрта Осиё VI асрда Сарик денгиздан Қора денгизга қадар чўзилган улкан турк хоқонлиги таркибига киради.

Туркистон ерларида амалга хукмронликни ўнлаб Ўрта ва майда мулкларнинг хоқимлари амалга ошириб, улардан деярли ҳар бири ўз тангасини чиқаришга интилган. Шуниси диққатга сазоворки, Туркистоннинг деярли барча вилоятлари иқтисодий ривожланишнинг шундай даражасига эришдики, натижада ўз тангасини чиқариш зарурати туғилди. Натижада бу даврга келиб барча Туркистон вилоятлари нумизматика сахнасига чиқди.

Чочда танга зарб этиш тўртинчи асрдан олдинроқ илк Ўрта асрларда нухаларнинг ниҳоятда хилма – хиллиги билан ажралиб турувчи танга зарб этадиган бир қанча марказлар таркиб топди. Фарғонада илк бор ўз тангаси, чамаси олтинчи асрда пайдо бўлган. Саккизинчи асрда эса, бир қанча ерларда чиқарилган. Уструшонда танга зарб этиш еттинчи асрда вужудга келган. Кешда ўз пул зарб қилина бошланганлиги аниқлангани йўқ.

Нахшабда танга зарб этиш тўртинчи асрдан бошланиб, саккизинчи асрда ҳам давом этган.

Бу вақтга келиб тангалар ҳамма ерда чиқарилган бўлсада, туркистоннинг барча вилоятлари иқтисодий жихатдан бир хил ривожланган эмас. Бу борада Самарқанд, Сўғд етакчилик қилган, зеро бу ерда мис тангалар жуда кўп чиқарилар эди.

Умуман олганда бу даврда Ўрта Осиё кўплаб кичик ва майда эгаликларга парчаланиб кетган эди. бу парчаланиш ҳар бир вилоятнинг ўз тангасини бўлишига олиб келди. Масалан: Нахшабда (Қашқадарё воҳасининг қадимги шаҳри) 3-5 асрларда бир томонда подшо калласи, иккинчи томонда подшонинг шер билан курашини акс эттирган мис тангалар зарб қилинган. Бухоро вилоятида Ўрта Осиёга кўплаб кириб келган Сосоний қумуш тангаси таъсири роль ўйнаган. Танганинг бир томонида хукмдорнинг калласи, иккинчи томонида кохинлар билан меҳроб олови тасвирланган. IV-V асрларгача Сўғда ёйчи тасвирланган майда қумуш тангалар чиқарилган. Яқинда қадимий Самарқанд (Афросиёб) территориясида ана шундай тангалар хазиnasi топилган.

Еттинчи асрнинг иккинчи чорагидан эътиборан Самарқанд подшоҳлари тўртбурчак шаклидаги тешикка эга бўлган, Сўғд ёзуви битилган мис тангаларни зарб қилганлар. Мазкур тангаларда кичик хоқимлар ўз унвон ва исмларини, шунингдек танга зарб этилган жой кўрсатиб ўтганлар. Масалан: Панч (Панжикент) ёки Сейистон ва хаказо. Шуниси диққатга сазоворки Самарқанд хукмдорларининг юзлаб, айрим холларда катта хазиналар тарзида топилмоқда. Бундай тангалар биринчи навбатда ички майда савдга хизмат қилган. Бу тангалар бошқа вилоятлар Нахшаб, Чоч, Хоразм, Тохаристон ва Эронда ҳам топилган. Юқорида номлари билан ажралиб кетган бўлса ҳам уларнинг ўртасидаги савдо алоқалари яхши йўлга қўйилганлигидан далолат беради.

Самарқанд хоқимларининг чиарган тангасидан қўшни Уструшона (Жиззах ва Ўратепада) вилоятида VI-VIII асрларда зарб қилинган тангалар тубдан фарқ қилган. Уларда тўртбурчак шаклидаг тешиклар бўлмай, балки хукмдорнинг расми ва Сўғд ёзувида хукмдорларнинг номи ва унвони ҳамда тамғаси ифодаланган.

Шу даврларда Чочда, яъни VI-VII асрларда бир неча хилда кўплаб тангалар зарб қилинган. Уларда Сўғд ёзувлари, тамгалари подшонинг боши ёки рафикаларининг расми ифодаланар эди. Танга пуллар хилининг кўпчилиги Чочда пул савдосини жуда ҳам ривожланганлигини кўрсатади.

Яқинда Самарқанд музей коллекциясидан V-VI асрларга оид Фарғонанинг тангасини топишга муваффақ бўлинди. Қадимий ёзуви бўлган бу ёдгорлик ўша давр халқларининг тилини ўрганишимизга яккаю ягона ёдгорлик ҳисобланади. Кейинчалик VII-VIII асрларда Фарғонада тўртбурчак шаклидаги тешикка эга бўлган Сўғд ёзуви туширилган тангалар чиқарилган.

Шу даврларда зарб қилинган тангалар, Ўрта Осиё халқларини юксак маданиятга эга эканлигини биринчи навбатда товура пул муносабатларини гуллаб – яшнаганлигидан далолат беради.

Таянч тушунчалар :

1. Бронза.	5. Уструшона тангалари.
2. Мис.	6. Нахшаб.
3. Иероглиф.	7. Коллекция.
4. Чоч.	8. Тўртбурчакли тангалар.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.
3. Когнев Б. Ўзбекистон пуллари. “Фан ва турмуш”. 1995 й, 5-6 сонлар.
4. Аюпова Ф. Қадимий тангалар.
5. Нумизматика Ўзбекистана. Т, 1990 й..

6-мавзу: Араб халифалиги ва Сосонийлар даври тангалари.

Режа:

- 1. Халифаликни дастлабки даврида муомалада бўлган тангалар.**
- 2. Араб халифалиги томонидан зарб қилинган тангалар.**
- 3. Сосонийлар даври тангалари.**

Еттинчи асрдан бошланган араблар истилоси Туркистонни ҳам ўз домига тортди. Бу ижтимоий ҳаётнинг ҳамма соҳаларига таъсир кўрсатиш билан бир қаторда тангасозлик соҳасида ҳам муҳим босқич бўлди. Араблар халифалиги барпо қилинган дастлабки йилларда Византия ва Сосонийлар даврида зарб қилинган тангалар савдо муомаласида ишлатилган. Шундан сўнг халифалик ўша давр тангаларини чиқаришни давом эттирган. Лекин тангалардаги Византия императори ёки Сосонийлар ҳукмдорининг тасвири араб ёзуви билан зарб қилинган.

Еттинчи асрнинг сўнгида Абдумалик Умавий пул ислохоти ўтказиб, мусулмон тангасини зарб қилишга асос солди. Шундан эътиборан тангалар соф эпиграфик, яъни уларда фақат ёзувлар жойлаштирилмаган бўлди. Бу даврда зарб этилган янги тангалар хар икки томонида ҳам тасвирларни йўқлиги билан олдинги тангалардан ажралиб турар эди. Аста – секин ёзувлар бир тартибда ёзила бошланди. Танганинг олди томонига “Ло илоха иллоллох”, орқа томонига эса “Муҳаммад оллохнинг расули” деган ёзувлар битилган. Шуниси муҳимки, танганинг олди томонида танганинг номи, зарбхона номи хижрий ҳисоб бўйича танганинг зарб этилган йили келтирилган.

Халифаликда олтиндан, кумушдан, мисдан тангалар зарб қилинган уларнинг номланиши металга боғлиқ эди. Олтин тангалар – динор, кумуш тангалар – дирхам, мис тангалар – фульс деб аталган.

Илк мусулмон тангалари исмсиз бўлган. Кейинроқ халифаларнинг, ноибларнинг ва хаказоларнинг исмлари пайдо бўлади. Мусулмон тангалардаги ёзувлар кўфий усулида ёзилганлигидан VIII – IX асрлардаги тангалар кўпинча куфий тангалар деб юритилган. Динор ва дирхамларни фақат дастлабки вақтларда халифаликка зарб қилиш ҳуқуқига эга бўлган. Мис тангани эса ворислар, амирлар танга четига ўз номларини ёздириб зарб қилишлари мумкин эди. Олтин танга ташки савдо учун зарб қилинган эди. Халифалик савдосида кумуш тангалар дирхамлар пул муомаласини асосини ташкил этган. Улар халифалик ва унинг халқаро савдосини етарли даражада таъминлаганлар.

Мавороуннахрда арабда истилосидан кейинги дастлабки вақтларда умумхалифа тангалари билан бир қаторда махаллий эски атнгалар ҳам муомалада бўлган ва араблар ўз ноибларининг номлари билан араб ёзувида шундай тангаларни зарб қилганлар.

Аста – секин бу ерларда ҳам умумхалифалик тангалари дирхам, фульслар зарб қилина бошлаган. VII – IX асрларда Бухоро, Самарқанд, Шошда шундай тангалар зарб қилинган. Бундан ташқари вақти – вақти билан тангалар зарб қиладиган шаҳарлар ҳам бўлган. Масалан: Муаскар аш – шош (Шош қалъаси), ўша даврдаги Фарғона пойтахти Ахсикент шундай шаҳарлардан хисобланган.

Мавороуннахр халифаликдан ажралиб чиққандан кейин Хирот вилоятдан келиб чиққан Тохир ибн Хусайн (821 – 873) Хуросон ноиби этиб тайинланади ва у Тохирийлар сулоласига асос солади. У Боғдод халифалигига тобе бўлиб ички сиёсатда мустақил эди. Тохирийларга тобе бўлган Мавороуннахр ноиби биринчиси сомонийлардан эди. Тохирийлар тахтдан тушганларидан кейин Сомонийлар мустақилликка эришганлар.

Тохирийлар тангашунослик соҳасида дастлаб дирхам ва мис тангалар зарб қилинган. Абдулла ибн Тохир хукмронлигидан бошлаб олтин динарлар зарб қилинган. 15 дан ортиқ зарбхоналар бўлиб, вақти – вақти билан тангалар зарб қилинган. Мавороуннахрнинг Самарқанд, Бухоро, Шош, Мадинаи аш – Шош шаҳарларида, кейинчалик Хоразм зарбхоналарида тангалар зарб қилинган.

Умумий кўриниши хуснихат ёзувларни жойлашиши бўйича Тохирийлар давлатида зарб қилинган тангалар умумхалифалик тангаларидан фарқ қиларди.

Биринчи Сомоний фақат қумуш танга зарб қилиш ҳуқуқига эга бўлганлар. Улар зарб қилган мис тангалар – фельеслар ташқи кўриниши бўйича юмалоққа яқин хатлари хунук бўлган.

Сомонийлар хукмронлиги ўрнатилгандан кейин Исмоил ибн Ахмад даврида қумуш тангалар кўплаб ишлаб чиқарилади. Кейинчалик олтин тангалар пайдо бўла бошлайди. Олтин тангаларга нисбатан аъло сифатли қумушдан кўплаб зарб қилинган тангалар мамлакат ташқарисига ҳам чиқиб кетган.

Сосонийлар томонидан зарб қилинган тангалардаги ёзувлар худди халифалик даврда зарб қилинган тангалардек эди. Мис ёки қумуш тангаларнинг бир томонида бир ёки икки қатор ахён – ахёнда уч қатор ёзувлар учрайди. Дирхамларда фақат Сосонийлар ноибининг исми ёзилибгина қолмай, халифаларни исмлари ҳам ёзилган.

Сосонийлар даврида зарб қилинган мис тангалар ташқи кўриниши билан ҳам диққатга сазовордир. Мис танга кўпроқ тарқалган, кўп муомалада бўлишига қарамай у дирхам ва динарлар сингари пухта ишланган. Улардаги ёзувлар ҳам чиройли. Айрим мис тангалар, айниқса бухорода зарб қилинган мис тангалар шунчалик чиройли ва пухта ишланганки кишини хайратга солган. Ўша даврларда 30 дан ортиқ зарбхоналар бўлган. Лекин улар вақти – вақти билан қисқа муддат ишлаб кейинчалик ёпилган.

Сомонийлар динарлари нисбатан кичик кўламда асосан Туркистондан ташқарида зарб қилинган, кўплаб Хуросон, айниқса Мавороуннахрда Бухоро, Самарқанд ва Шошда зарб этилган.

Мис тангалар деярли Мавороуннахрда, Бухоро ва Самарқандда икки хил қийматда – адли ва паших тарзида тарқалган.

Сомонийлар даврдаги тадқиқотлар шуни кўрсатадики. Тангашунослик соҳасида ҳам шу даврлардан бошлаб қалбакилаштириш масаласи бу даврда ҳам тангаларни ҳар вақт қўлбола ускуна штампелда зарб этишаверган. Зарбхона ускунаси улар кўлига тушиб қолган. Тангаларни қалбакилаштириш асрлар давомида мўмай даромад келтирган, шунинг учун улар ўлимдан ҳам кўркмай фаолиятини давом эттирганлар. Бу эса танга чақаларнинг қадри юқори эканлигидан далолат беради.

Таянч тушунчалар :

1. Тохирийлар.	5. Фульс.
2. Сомонийлар.	6. Адли.
3. Динор.	7. Пашиз.
4. Дирхам.	8. Штемпел.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.

3. Эрназарова Т, Когнев В. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.
4. Когнев Б. Ўзбекистон пуллари. “Фан ва турмуш”. 1995 й, 5-6 сонлар.
5. Аюпова Ф. Қадимий тангалар. “Мозийдан садо”. 1-2 сонлар. 2000 й.
6. Нумизматика Ўзбекистана. Т, 1990 й..

7-мавзу: XI-XII асрлардаги Ўзбекистон.

Режа:

1. Мамлакатдаги ижтимоий ахвол, тангашуносликдаги ўзгаришлар.
2. Қорахонийлар даврида зарб қилинган тангалар.

Сомонийлар хукмронлигининг охириги даврларида, айниқса Х асрнинг иккинчи ярмига келиб минтақанинг Еттисув қисмида шаклланган макондан кўра ҳам кенгроқ миқёсда сиёсий фаолият кўрсатиш имкони ва қудратига эга бўлган янги сиёсий куч майдонга чиқади. Биз уларни Қорахонийлар номи остида биламиз. “Қорахон” атамаси хусусида “хон” маълум тушунча, яъни хукмдор “Қора” нинг асли “Қаро” бир неча маънода қўлланиши таъкидланган ҳолда, биз кўраётган мисолда “Буюк”, “Улуғ” тушунчасини беради.

“Буюк” хон, “Улуғ хон”.

Шундай қилиб Х асрнинг иккинчи ярмида қорахонийлар шарқий йўналишда Балхаш кўли – Черген дарёсига (Шарқий Туркистон) бўлган ерларни бўйсундиришга муваффақ бўлиб, ғарбий йўналишда Исфижоб, Ўзган, Мурғоб дарёси қуйи оқимларига бўлган худудни ўз таъсир доирасига киритиб олади. 1005 йили Сомонийлар сиёсий сахнадан бутунлай тушиб кетди, шу вақтдан бошлаб Қорахонийлар Эн ва Бухоро, Самарқанд умуман Амударёгача бўлган худудларни бошқара бошладилар. Бошқача айтганда XI аср бошларида Туркистон бир қанча сиёсий кучлар томонидан идора этилган. Шарқий Туркистон, Тошкент, Исфижоб, Фарғона, Самарқанд, Бухоро, Чағониён, Хутгалон вилоятлари Қорахонийлар Амударёнинг чап соҳилидаги ерлар то Ғазнагача Хуросон, Сейистон вилоятлари ғазнавийлар, Хоразм эса Хоразмшоҳлар, Орол денгизидан шарқ ва шимолдаги ерлар ўғизлар иттифоқи томонидан бошқарилар эди.

Қорахонийлар даври иқтисодий ҳаётига эътибор берсак, дехқончилик қишлоқ хўжалик ишларини бир маромда олиб борилиши, сунъий суғориш иншоотларини қилиниши, савдо –сотик ва хунармандчилик соҳасида тахсинга сазовор ишлар қилинган.

Юқоридаги ишларни инобатга олган ҳолда тангашунослик соҳасида ҳам Қорахонийлар тахсинга сазовор ишларни амалга оширишган.

Қорахонийлар тангаси сомонийлар тангасидан ёзувининг нафислиги ва умуман безакларнинг хилма – хиллиги ҳамда сифатлилиги билан ажралиб туради. Камдан – кам ҳолларда фил, йўлбарс, арслон, қоплан, кўён, қушлар, хатто балиқ тасвирланган. Қорахонийлар мавжудодни тасвирлашни ислом динида маъқул кўрилмаслигидан яхши хабардор бўлганликлари учун мавжудод расмлари ички бозорда ишлатиш учун чиқариладиган чақалардагина берилган.

Қорахонийлар мис, кумуш тангалар, XII асрнинг ўрталарига келиб олтин тангалар ҳам зарб қилганлар.

Айни вақтда Қорахонийлар давридан 40 дан ортиқ зарбхоналар фанга малум эмас. Масалан: Ахсикент, Боласоғун, Бароб, Барсхон (Иссиққўл жанубида) ва бошқалар. Шуни таъкидлаш жоизки, бир зарбхона бир неча номларда танга зарб қилган бўлиши мумкин. Масалан: Кўзўрда ва Боласоғун номи битта шахарга тегишли. Лекин Сомонийлар даврига нисбатан Мавороуннахрда зарбхоналарни кўпайганлиги шубҳасиз, зарбхоналар унча катта бўлмаган уларни ташкил этиш учун кўп маблағ сарф этиш талаб қилинмаган.

Қорахонийлар давлатини салмоғи улар зарб этган XI асрнинг кумуш тангаларидаги ёзувлар маъносида ҳам акс этган. XI аср кумуш тангаларида бу даврга келиб, мусулмонлар дунёсининг диний бошлиғи Боғдод халифасининг номи бутун Қорахонийлар давлатининг ҳокими, шунингдек унинг вассали шахар ёки вилоят ҳокимининг ва танга зарб қилинган жой кўрсатилган.

Мис тангалардаги ёзувлар кумуш тангалардаги ёзувлардан фарқ қилади. Уларда халифанинг номи кўрсатилмай, фақат танга зарб қилинган шахар ёки вилоят ҳокимининг номи, танга зарб қилинган жой кўрсатилган.

Қорахонийлар даврида зарб қилинган тангалардаги ёзувларнинг аксарияти араб алифбосида бўлиб, онда – сонда уйғур сўзлари ҳам учрайди. Кўпчилик холларда Наср, Юсуф сингари хокимларнинг номлари уйғур тилида ёзилади. Тангаларнинг ташқи кўринишида ҳам айрим ўзгаришлар содир бўлди. Агар сомонийлар даврида зарб қилинган тангалардаги ёзувлар айланасига битилган бўлса, қорахонийлар тўртбурчак шаклида ёзганлар.

Қорахонийлар асосан қушмуш тангалардан ташкил топган тангалар системасини ҳам сомонийлардан мерос қилиб олдилар. X аср охири XI аср бошларида Қорахонийларнинг оддий қумуш пуллари соф қумушдан тайёрланиб халқаро савдода ишлатилган. XI асрнинг иккинчи ўн йилликларига келиб қумуш тангаларни сифати ўзгаради. Қумуш миқдори камайиб унинг ўрнига мис қўрғошин ишлатила бошланди.

XI аср ўрталарига келиб Еттисув ва Фарғонада таркибида умуман қумуш бўлмаган дирхам тангалар зарб қилинган ва оқ тангага “дирхам” – яъни қумуш танга деб ёзилган.

Фанда “қумуш инқироzi” деб аталган бу ходиса XI асрда бутун мусулмон шарқида қайд қилинган. Қорахонийлар давлатида “қумуш инқироzi” ни содир бўлишига ўзаро қурашлар сабаб бўлган, ундаги кўплаб ҳаракатлар сифатсиз дирхамларни чиқаришга сабаб бўлган, танга зарб қилишдаги бундай фирибгарлик, аҳолини қумуш ва мис тангаларга бўлган ишончини йўқотган.

Шунинг учун XI аср охири ва XII асрда Қорахонийлар давлатининг шимолий вилоятларида танга умуман зарб қилинмади. Мавороуннахрда танга зарб қилиш озайиб кетди. Савдо битимларида бошқа сулолалардан келтирилган динарлар – олтин тангалардан фойдаланилган.

Маворауннахрда зарб қилинган тангаларда фақат Қорахонийлар номи ёзилибгина қолмай, салқуқийлар сулоласига мансуб бўлган султонларнинг номлари ҳам битилган. тангалар асосан Самарқанд, Бухоро, Ўзган зарбхоналарида чиқарилган. XII асрнинг 60 йилларига келиб, танга зарб этиш ишлари бутунлай ўзгарди. Ўзган ва Самарқандда қумуш суви юритилган дирхамларни кўплаб зарб қила бошлашига йўл қўйилади. Бу билан бир қаторда Самарқанд ва Бухорода олтин динарлар зарб этила бошланди. Қумуш суви югуртирилган дирхамлар кундалик савдога бўлган талабни қондирадиган бўлса, олтин тангалардан савдо битимида халқаро савдода ҳам фойдаланилган.

Ҳақиқий қумуш тангалар бўлмаганлиги олтин тангалар, йирик пул ҳисобланганлиги учун уларни майда – чуйда бўлақларга бўлиб савдо қилишган.

XII асрнинг иккинчи ярми ва XIII асрдаги Қорахонийлар сулоласи томонидан зарб қилинган тангалар, X аср охири ва XI асрда зарб қилинган тангалардан тубдан фарқ қилади.

Биринчидан бу тангалар вақт ўтиши билан йириклашиб борган. Агар X-XI аср тангаларининг диаметри 2-2,5 см бўлса. XII асрнинг 60-70 йилларида қумуш суви юритиб зарб қилинган дирхамларнинг диаметри 3 см. XI аср бошларида эса 4 см бўлган. Тангалардаги ёзувларнинг жойлаштирилиши, ўрни ва уларнинг маъноси ҳам ўзгарди.

Ўзбекистон худуда XI-XII асрларда муомалада бўлган тангаларни асосий қисми Қорахонийлар даврида зарб қилинган тангаларни ташкил қилади. Лекин Ўзбекистоннинг баъзи жанубий туманлари, яъни Термиз ғазнавийлар, кейинчалик Темурийлар давлати таркибига кирган. Бу ерларда ғазнавийлар ва Темурийлар томонидан зарб қилинган тангалар муомалада бўлган.

Хоразмда ануштегинийлар сулоласи вакили Муҳаммад ибн Текеш давридан мунтазам равишда тангалар зарб қилинган. Султон фақат Хоразмда танга зарб қилмай, балки Самарқанд, Бухоро, Ўзган ва Марқ шаҳарларида, шунингдек Мавороуннахрдан ташқарида ҳам мис қумуш суви югуртирилган қумуш ва олтин тангалар зарб қилдирган.

Таянч тушунчалар :

1. Ануштегин.	4. Боласоғун.
2. Қумуш инқироzi.	5. Тохирийлар.
3. Бағдод халифалиги.	6. Туркистон.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.
3. Эрназарова Т, Когнев В. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.
4. Когнев Б. Ўзбекистон пуллари. “Фан ва турмуш”. 1995 й, 5-6 сонлар.
5. Аюпова Ф. Қадимий тангалар. “Мозийдан садо”. 1-2 сонлар. 2000 й.
6. Нумизматика Ўзбекистана. Т, 1990 й..

8-мавзу: XIII-XIV асрнинг биринчи ярмида Ўзбекистонда муомалада бўлган тангалар.

Режа:

1. XIII-XIV асрлардаги ижтимоий сиёсий аҳвол.

2. Мўғуллар даврида зарб қилинган тангалар.

Жахон тарихидан маълумки, XIII аср бошларида Туркистон мўғуллар томонидан истило қилинди. Кейинчалик бу империя алоҳида давлатларга, улусларга парчаланиб кетди. Жумладан Туркистон бу даврда Чиғатой улуси таркибига кирди. Хоразм Жўжиларга, Жанубий Туркистон Хулагуларга бўйсунди.

Мўғуллар Ўрта Осиёни забт этгач, ўзаро савдо муомаласида олдинги сулолалар даврида зарб қилинган тангалар ишлатилди. Аммо тез орада Чингизхон ҳамда халифа Носирнинг исмидан боша ҳеч қандай ҳокимнинг исми ёзилмаган тангалар Самарқанд ва Бухорода зарб қилина бошлаган. Ҳар икки шаҳарда ҳам қумуш ва қумуш суви юритилган дирхамдар, Самарқандда вақти – вақти билан динарлар зарб қилинган. Агар динарлар кенг муомала учун зарб қилинган бўлса, дирхамлар эса ўша танга чиқарилган вилоят аҳолиси учун мўлжалланган эди. Бу ҳол ўша тангаларга битилган ёзувлардан аён бўлади.

XIII аср охирида Чиғатойлар давлати юқори пробали қумуш танлаган мунтазам чиқарила бошланди, бу билан қумуш инқирозига чек қўйилди.

XIV аср бошларида Чиғатой танга туркуми шаклланиб, у мўғиллар истилоси арафасида тангалардан тубдан фарқ қилган. Танганинг олд томонига исломий эътиқод рамзининг иккала қисми ёзилган ва халифалар: Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алининг номлари ёзилган. Танганинг орқа томонида подшоҳ номи, зарбхоналар номи ва санаси, одатда рақамлар билан туширилган. XIII – XIV асрдаги танга ёзувларида аввалгидек араб тили ҳукмронлик қилган, баъзи уйғур ёзувидаги муғул матнлари берилган.

Самарқанднинг XIII аср дирхамларида, форсий ва онда – сонда туркий матнлар араб ёзувида берилган.

XIII аср Бухоро тангаларининг ноёб нусхаларида хатто Хитой иероглифлар учрайди, бир вақт Бухоро ноиб хитой бўлган.

Бошқа бир хитойнинг маслаҳати билан қўшни Хулагулар давлатида XIII аср охирида пул ислохоти ўтказилиб, унга кўра олтин ва қумуш тангалар зарб этиш ва муомалада юритиш маън қилинган. Унинг ўрнига “Чао” – қоғоз пул чиқарилган. Хитойда қоғоз пул бир неча асрдан буён мавжуд эди. Хулагулар давлатида эса қоғоз пул муомалада бўлмаган. Шунинг учун аҳоли “Чао” ни қатъий қабул қилмади. Савдо – сотиқ тўхтаб қолди. Хўжалик фаолияти издан чиқди, натижада ҳукумат тез орада танга зарб эттиришга мажбур бўлди. Ўйламай ўтказилган ислохот инқирозга юз тутди.

Лекин 1225 йили Самарқандда зарб қилинган дирхамлар диққатга сазовордир. Муғуллар истилосидан кейин орадан беш йил ўтган бўлса ҳам дирхамларнинг тури ўзига хос хусусиятларини йўқотмади. Биринчидан, ҳеч қаерда диний ақидалар баён кўрсатилмаган, горизонтал ёзувлар, хошиялар йўқ, олд томонида “Самарқанд” сўзи битилган. Қолган ҳамма ёзувлар тўғри тўртбурчак ичига жойлаштирилган. Танга зарб қилинган вақти уч марта қайта ёзилган. Биринчи марта танганинг олд томонида ва икки марта орқа томонида танга зарб қилинган сана кўрсатилган. Аммо ёзувлардан бири ажабланарлидир. Унда “Бу танга Самарқанд ва унинг вилоятларида ўтади” деб ёзилган.

Самарқандда зарб қилинган қумуш суви югуртирилган мис дирхамларда тожик тилида ёзилган сўзлар кишини яна хайратга солади. “Кимда – ким Самарқанд ва унинг чеккаларида ушбу тангани олмаса, у жиноятчи ҳисобланади” деб ёзилган. Сабаби шундаки аввалги ҳукмдорлар даврида бўлганидек, мўғуллар истилосидан кейин ҳам дирхамларни ўз қийматидан ортиқроқ юргизишга мажбур қилганлар. Аҳоли қумуш суви югуртирилган мис дирхамларни олишдан бош тортар эдилар. Шунинг учун ҳам Самарқандда тезликда ҳақиқий қумуш тангалар зарб қилинди. Бухорода ҳам аҳвол шундай тарзда эди.

Мавороннахрнинг бошқа вилоятларида мўғуллар ҳукмронлигининг биринчи ўн йиллигида умуман тангалар зарб қилилмади. бундай аҳвол узоққа чўзилиши мумкин эмас эди. Савдо – сотиқ ишлари муғуллар босиб олган вақтдаги даражага етмасада, муомала воситаларига жуда муҳтож эди.

XIII аср ўрталарида олтин танга динор зарб қилиниб оғир ахволдан қутулишга уриниб кўрилди. Динорларни Бухоро, Самарқанд, Хўжанд, Ўтрор, Дамашқ зарбхонларида чиқара бошланди. Динорлар турли катталикларда бўлгани учун савдо вақтида уларни кичик – кичик бўлакларга бўлишга тўғри келарди.

Кумуш суви югуртирилган мис дирхамларни зарб қилиш ҳам йўлга қўйилди. Уларни Самарқанд ва Бухородан ташқари Хўжанд ва Ўтрор зарбхоналарида чиқара бошланди.

1317 йили Чигатой улуси савдо талабларига жавоб берадиган даражада пул ислохоти ўтказилди. Кумуш суви югуртирилган мис дирхамларни ишлатиш маън қилинди.

Аста – секин ислохот ўтказилиб, XIII аср охирига келиб муваффақият қозонди. Бир хил сифат ва оғирликка (2 граммга яқин) эга бўлган дирхамлар, улар қаерда зарб қилинганлигидан қатъи назар бутун мамлакат бўйича муомалада бўлар эди. Янги – янги зарбхоналар ишга туширилиб, улар сони 16 тага етди: Бухоро, Андижон, Қошғар, Марғилон, Тароз, Тошкент ва ҳаказолар эди.

1321 йили мўғул хона Кебекхон ўтказган пул ислохоти савдони ривожлантириш учун янада қулай, имконият яратди. Шу даврдан эътиборан ягона намуна бўйича оғирлиги 1,4 граммга яқин бўлган кумуш динорлар чиқарила бошланди. Бир кумуш танга 6 та дирхамга тўғри келарди.

Мўғуллар даврида Ўрта Осиёда зарб қилинган тангаларда ҳокимнинг исми кўрсатилмаган бўлсада, Кебек ва унинг издошлари Тармаширин даврида зарб қилинган тангаларда “Улуғларнинг улуғи, адолатпарвар ҳокон (ёки султон)” деб ёзиладиган бўлди.

Мўғуллар истилосидан то Амир Темурнинг тахтга ўтиришига қадар ўтган юз эллик йил давомида Ўрта Осиёда танга зарб қилиш ишларида катта ўзгаришлар содир бўлди. Бу умумий ягона белги мўғулларнинг умумий тамғасидир.

Таянч тушунчалар :

1. Мўғул.	5. Жўжи улуси.
2. Чигатой улуси.	6. “Чао” қоғоз пули.
3. Кебек.	7. Мис дирхам.
4. Хулағухонлар давлати.	

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.
3. Эрназарова Т, Когнев В. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.
4. Когнев Б. Ўзбекистон пуллари. “Фан ва турмуш”. 1995 й, 5-6 сонлар.
5. Аюпова Ф. Қадимий тангалар. “Мозийдан садо”. 1-2 сонлар. 2000 й.
6. Нумизматика Ўзбекистана. Т, 1990 й..

9-мавзу: Амир темур томонидан зарб қилинган тангалар.

Режа:

1. Амир Темурнинг ҳокимият тепасига келиши.
2. Амир темур зарб этган тангаларнинг хусусиятлари.

XIV асрнинг 60 – йилларида Маворауннаҳрда сиёсий, иқтисодий вазият кескинлашиб кетди. Дехқончилик, хунармандчилик, савдо – сотиқ ишлари инқирозга юз тутди. Бундан савдогарлар, хунармандлар ва дехқонлар норози эдилар. Аҳолининг бундай табақалари ўртасида мавжуд ахволдан қутулиш, мамлакатни бирлаштириш ва кучли давлат ташкил этиш ҳаракати кучаяди.

Ана шундай шароитда Темур, Барлос қабиласининг амирларидан бири, 1370 йили Мавороуннаҳр ноиби қилиб тайинланади.

Темур ўз замонининг бундай талабини яхши тушунди, ўз мақсадини амалга оширишга руҳонийлар, савдогарлар, хунармандларга суянди. У Мавороуннаҳрнинг ягона ҳукмдори бўлиб олгач, ўз давлатини сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлашга киришади. Феодал тарқоқлик тугатилиб: марказлашган давлат тузилганлиги ижобий ҳолларга олиб келди. Айни вақтда хўжаликнинг асоси бўлган дехқончиликда ҳам муайян силжишлар рўй берди. Хунармандчилик ва савдо ривожланади, фан ва маданият раванқ топди. Савдо муносабатларининг давлат ва жамият ҳаётида ташқи сиёатда тутган муҳим ўрнини яхши англаган Амир Темур бу борада қатор

тадбирларни амалга оширган. Бозорлар қуриш, эскиларини кенгайтириш, таъмирлаш ишларини жадал амалга оширган. Бунинг исботи учун Самарқанд бозорининг бино этилиши орқали кўриш мумкин. Амир Темур буйруғи билан шаҳарнинг темир дарвозаси қисмидан бошланиб, жанубий ғарбий йўналишда катта кўча қурилади. Унинг икки томонида эса икки қаватли, чорси тим шаклида қурилган дехқонлар, расталар қад кўтаради. Кўча усти бошдан охир гумбаз шаклида ишланган ток билан ёпилади. Ёруғлик тушиб туриши учун ҳар ердан дарчалар қолдирилган. Бундан ташқари маълум масофада фавворалар қурилиб, омборхоналар қад кўтарган. Бу даврдаги пул муомаласига тўхталсак, Амир Темур замонидан 6 гр. оғирликадаги кумуш тангалар ва унинг тўртдан бирига тенг 1,5 гр.лик кумуш пуллар зарб қилинганлиги маълум. 1,5 граммлик кумуш пуллар “мири” дейилган. Мазкур ном Соҳибқирон Амир унвони билан боғлиқ.

Шунингдек муомалада мис пуллар чақалар ҳам бўлган. Тангалар Самарқанд, Бухоро, Ардабил, Астробод, Дарбанд, Дамғон, Табриз, Сабзавор, Шероз ва бошқа қатор шаҳарларда зарб қилинган. Бундан ташқари Амир Темур харбий ўрдасининг махсус зарбхонасида (дор алзарби урдуйи олий) бўлган.

Темурийлар даврида ҳам икки хил қийматда кумуш танга зарб қилиш давом этди. Йирик кумуш тангалар “танга”, майдалар “мири” Темур унвони “амир” нинг қисқа шакли дейилган.

Улуғбек давридан кўп мис тангалар бизгача етиб келган. Унинг илк мис тангаларидан бири диққатга сазовор. Аҳси, Самарқанд, Бухоро, Шахрисабз ва Термиз тангаларида шер, орқасидан эса қуёш чиқиб келаётгани тасвирланган. Хижрий 832 йил (милодий 1428-1429) ларда Улуғбек икки босқичда муҳим пул ислохоти ўтказди. Биринчи босқичда бир хил мис тангалар бир қанча зарбхоналарда Андижон, Шохрухия, Самарқанд, Бухоро, Шахрисабз, Қарши, Термизда чиқарилди.

Иккинчи босқичда ислох қилинган тангалар ишлаб чиқариш Бухорода марказлаштирилди ва нусхаси ҳамда санаси ўзгартирилмаган холад Улуғбек ўлимига қадар, ундан кейин ҳам зарб этилди. Улуғбекнинг пул ислохоти хазина ва аҳоли манфаатларини маълум тарзда уйғунлашгирди. Темур ва Темурийлар даврида зарб қилинган тангалар қатор хусусиятлар билан бошқа давр тангаларидан фарқ қилади. Зарб этилган тангаларга махсус тамға босиш ана шундай хусусиятлардан бири эди. Бундай нақшлар Чиғатой даври тангаларида XIII асрда солиниб, XV асрга келганда кенг қўлланила бошлади. Улар думалок, тўртбурчак, гулга ўхшаш ва хаказо шаклларда бўлган.

Хоразм ўнг қирғоғи билан Чиғатой улуси таркибига кирсада, чап қирғоғи Урганч билан биргаликда Жўжи улуси таркибига кирган бўлиб, Олтин ўрта хонлари томонидан бошқарилар эди. XIV асрнинг иккинчи ярмида 1360 – 1380 йилларда тахт учун 25 хон уруш олиб борди, марказий ҳокимиятнинг заифлашганлигидан қўнғиротлар қабиласининг маҳаллий “сўфийлар” сулоласи усталик билан фойдаланди. Улар тахминан 1360 йиллардан Хоразмни мустақил идора қила бошладилар, ҳатто Хоразмнинг ўнг қирғоқ ерларини қўшиб олдилар. 1372 йили Темур Хоразмга юриш қилиб ўзига тобе қилади. Чунки Юсуф Сўфий бир сафар Амир Темурни тан олса, бир сафар Олтин Ўрда хона Тўхтамишни тан олар эди. Шунинг учун Амир Темур Хоразмга бир неча марта юриш қилган. 1388 йил Урганчни эгаллайди. Амир Темур вафотидан сўнг Хоразмда яна Олтин Ўрда хонлари ҳукмронлик қилди.

1412 йили Амир Темурнинг ўғли Шохрух Хоразмни қайта қўлга киритади. Мўғуллар истибдодидан сўнг Хоразмда зарб қилинган тангалар бизгача етиб келмаган. Темур ҳукмронлиги даврида кичик олтин тангалар ҳам зарб этилди. Хоразмда Чиғатойлар динорига ўхшаш йирик кумуш тангалар бўлмаган, Хоразмни жулд дирхамлари Мавороуннахр Чиғатой дирхамларидан фарқ қилган. Биринчидан уларнинг қиймати турлича бўлиб, у аста – секин камайиб борган. XIII аср охирларига келиб ҳамма кумуш тангаларнинг оғирлиги 2,3 грамм бўлса, XIV аср бошларида 1,9 грамм, 1380 йилда 1,5 грамм, XV асрнинг бошларида эса 1,1 граммни ташкил қилган. Олтин тангаларнинг оғирлиги эса, 1,10 грамм – 1,15 ва ундан оз бўлган.

XIII асрга доир Хоразмнинг биринчи дирхамларида ўша давр ҳокимиятини бошқараётган ҳукмдор номи акс этган. Танганинг бир томонида диний оятлар ёки Қуръондан олинган калима, иккинчи томонида танга чиқарган сана, жой зарб қилинган. Тангалардага ёзувларда хатолар ҳам бўлган, харфлар тушиб қолган ёки қўшилиб кетган.

Темурнинг кумуш тангалари унинг номидан сохта мўғул ўнлари Суюрғатмиш ва Султон Махмуд номлари билан Моварауннахр, Хуросон, Эрон, Озарбайжон, Ироқнинг 40 дан ортиқ

шахарларида зарб этилган. Моварауннахр ва Хуросоннинг бош хукмдори сифатида Шохрух Мирзо Астробод, Бухоро, Дамғон, Исфохон, Кирман, Кум, Нишопур, Марв, Самарқанд, Сабзавор, Султония, табриз, Хоразм, Хирот ва Шероз ва бошқа шаҳарларда ўз номи билан қумуш тангалар зарб қилиб, пул зарби ва савдосини тартибга солди. Бу даврда ички чакана савдода кенг қўламда муомалада бўлган майда мис чақа “фулус” лар кўпроқ маҳаллий ҳокимлар томонидан зарб қилинар эди.

1428 йили Улуғбек томонидан ўтказилган фулусий пуллар ислохоти катта аҳамият касб этди. Аҳолининг ички савдо муносабатларига кўпроқ жалб этиш мақсадида Улуғбек енгил вазнда зарб этилган ва муомалада юрган барча чақа пулларни бекор қилди. Ички савдони майда мис пулларга бўлган талабини қондириш учун бир вақтнинг ўзида Бухоро, Самарқанд, Қарши, Термиз, Тошкент, Шохрухия ва Андижон шаҳарларида зарбхоналар ташкил қилиниб бир хил вазндаги фулуслар зарб қилиниб, муомалага чиқарилди. Мис пулларни зарбини марказлаштириш мақсадида бошқа шаҳарлардаги зарбхоналарга барҳам берилиб. Бухоро зарбхонаси сақлаб қолинган. Халқ орасида “Фулуси адлия” яъни, “адолатли чақа” номи билан шухрат топган бу янги мис фулуслар Моварауннахрнинг барча шаҳар ва қишлоқларида кенг муомалага кириб давлатнинг ички савдосини нақт пул билан таъминлади.

Улуғбекнинг бундай ислохоти мамлакатда хунармандчилик махсулотларининг ички чакана савдоси учун кенг йўл очиб бергалади.

Улуғбекнинг бундай ислохоти мамлакатда хунармандчилик махсулотларининг ички чакана савдоси учун кенг йўл очиб берга эди.

1428 – 1929 йиллардаги ислохот пул муомаласини яхшилаш. Мис тангалар қадрини ошириш мақсадида амалга оширилган эди. Натижада у бир қанча самаралар берди. Унга кўра 1420 йили зарб этилган мис тангалар зарбхоналарга топширилиб, уларнинг ўрнига оғирлиги 1,5 – 2 баробар кўп бўлган тангалар зарб этилди. Қулайлик учун зарбхоналар Бухородан ташқари Андижон, Қарши, Самарқанд, Термиз, Шохрухия ҳам ташкил қилинган. Натижада пулнинг қадри кўтарилган.

Таянч тушунчалар :

1. Мири.	4. Тим.
2. Темурийлар.	5. Раста.
3. Фулус.	6. Гусбаз.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т, 1997 й.
3. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.
4. Эрназарова Т, Когнев В. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.
5. Кобрин В.Б. Вспомогательные исторические дисциплины. М, 1990.
6. Аюпов Ф. Қадимги тангалар. Мозийдан садо. 2000 й. 1-2 сон.

10-мавзу: Шайбонийлар ва жонийлар ҳукмронлиги давридаги Ўзбекистон тангалари.

Режа:

1. Мамлакатдаги иқтисодий – сиёсий аҳвол.
2. Шайбонийхон ва жонийлар даврида зарб қилинган тангаларнинг хусусиятлари.

Ўн бешинчи аср охирига келиб бўшашиб кетган Темурийлар давлати ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий жихатидан инқирозга юз тутиши натижасида Шайбонийлар бошчилигидаги ўзбеклар томонидан забт этилди. Мамлакатда Шайбонийлар сулоласига асос солинди. Бу сулола XIV асрнинг охирига қадар давлатни идора қилганлар.

XIV асрнинг 40 – 50 йилларига келиб Шайбонийлар давлати тинимсиз ўзаро уруш олиб борадиган кичик – кичик ҳокимлик ва вилоятларга бўлиниб кетди. Фақат 70 – 80 йилларда Абдуллохон бутун мамлакатни бирлаштиришга муваффақ бўлди. Шайбонийлар ҳукмронлиги даврида мамлакат иқтисодиётига таъсир кўрсатиб, тангалар зарб қилишда анча ўзгаришлар қилишди. Бу даврда Темурийлар давридаги зарб қилинган қумуш ва мис тангалар ҳам мавжуд эди. Шайбонийлар уларни тамғалаб, қийматини камайтирганларидан сўнг мазкур тангалар савдо

алоқасида юргизила бошланди. Шайбонийлар номи билан янги кумуш ва мис тангалар зарб қилишда, оз миқдорда олтин тангалар зарб қилинди, фақат Абдуллоҳон томонидан.

Шайбонийлар зарб қилган кумуш тангалар Темурийлар даврида зарб қилинган тангалардан фарқ қилган. Лекин мис тангалар Темурийлар даврида зарб қилинган мис тангаларга ўхшаш эди. Улар кўп ҳолларда чиройли безатилган динорлардан ташқари майда мис пуллар ҳам зарб қилганлар. Бир динорга олти мис пул тўғри келган. Мис пуллар эътиборсизлик билан зарб қилинган. Бизгача етиб келган мис пуллар ёзувлари учиб кетганлиги учун яхши ўрганилмаган.

Шайбонийлар даври тангалардаги ёзувлар кўп ҳоллар насх ёки куфий услубида битилган. Баъзан томонлардан биридаги ёзув ўрнига турли нақшлар ёки хайвон, қушларнинг расми берилган.

Хайвонлар ёмон тасвирланган, ҳозир уларни ажратиш ҳам қийин. XV асрда бўлганидек XVII асрда ҳам кумуш ва мис тангаларни тамғалаш услуби давом этган. Тангалар илгари нима мақсадда тамғаланган бўлса, шайбонийлар даврида ҳам тамғалашни моҳияти характери шундайлигича қолган. Бу давлатда кўплаб зарбхоналар мавжуд эди. Андижон, Аҳси, Бухоро ва бошқа шаҳарларда тангалар зарб қилинган. Фақат Тошкент, Самарқанд ва Балхда мунтазам равишда тангалар зарб қилинган. Хуросонни қўлга киритганда Хирот, Машхад, Нишопур, Сарахс ва бошқа шаҳарларда зарб қилинган.

Бундан ташқари унча катта бўлмаган вақтли зарбхоналар ҳам бўлган. XVI асрда бундай зарбхоналар мис динорларга тамға босиш иши билан шуғулланмаганлар. Масалан: Вобкани (Вобкент), Шавдаро ва Миёнқол, Парак сингари зарбхоналардир, улар шаҳарларда эмас, балки унча катта бўлмаган аҳоли яшайдиган жойларда иш юритар эдилар.

Кумуш тангаларга тамға босиш биринчидан олдин маън этилган тангаларни қайтадан савдо муомаласига киритишга имкон яратса, иккинчидан хазина фойда кўрар эди. Лекин мавжуд кумуш тангалар “эски” ва “янги” тангаларга бўлинар эди. Ўнта эски танга тўққизта янги тангага тўғри келар эди. Бу ҳол хазина учун бойлик ҳисобланар эди. Шайбонийлар давлати инқирозга юз тутган бир вақтда баъзи вилоят ҳукмдорлари ўз номлари билан кумуш тангалар зарб қилганлар. Хуллас, Шайбонийхон аҳоли турмуш даражасини яхшилаш ниятида ўтказилган. 1507 – 1509 йиллардаги ислохоти натижасида у то шу вақтгача мавжуд турли ўлчов ва оғирликлардаги тангалар ўрнига бир хил оғирлик ўлчовидаги (5,2 гр.) кумуш ва мис тангаларни жорий этади. Бу албатта пул савдо муносабатларини барқарорлаштиради. Аммо Муҳаммад Шайбонийхон ўлиmidан кейин бир томондан ўзаро қарама – қаршилиқ, иккинчи томондан Бобурнинг Самарқандни олиш ниятидаги ҳарбий юришларидаги жанглар мамлакат иқтисодий ҳаётига катта зарар бўлиб, пул қадрсизланган. Шунинг учун ҳам Кунқунчихон 1515 йилдан бошлаб пул ислохотига киришиб, фақат 1527 йилга келиб аҳволни тўғрилашга эришади.

Шайбонийлар давлати инқирозга учрагандан сўнг ҳокимият тепасига жонийлардан Муҳаммад Жоний тахтга ўтирди – XVIII аср ўрталарига қадар ҳукмронлик қилганлар. Бу давр мобайнида мамлакат иқтисодий ҳаётида катта ўзгаришлар қилишган. Улар XVII асрда кумуш, мис тангалар зарб қилганлар, 1702 йилдан олтин тангалар чиқарганлар.

Шайбонийлар дастлаб тангаларнинг оғирлигини бир мисқол, яъни 4,8 грамм миқдорида зарб қилган бўлсалар. 17 асрга келиб тангаларни оғирлиги 4,4 граммга тушиб қолди. Жонийларнинг зарб қилган тангалари XVI асрдаги тангалардан фарқ қилмайди, улар зарб қилган кумуш ва олтин тангалардаги ёзувлар насх услубида берилган. XVII асрда ҳам кумуш тангалар “эски” ва “янги” тангаларга бўлинган. Бу даврдан бошлаб кумуш тангалар аъло сифатли соф кумушдан тайёрланган. Мазкур тангалар “эски” деб эълон қилинидан сўнг 10% қимматини йўқотган, кейинчалик тангаларда кумуш миқдори камайиб борган. 17 асрнинг ўрталарида тангаларнинг ярми кумушдан иборат бўлган. Шундай бўлса ҳам зарб қилинган тангалар “янги” ҳисобланиб улар юз фоиз кумушдан зарб қилинган тангалардек муомалада юритилган. Аммо давлат уларни “эски” тангалар деб эълон қилиши биланок тангалар ярим қимматини йўқотар эди.

Тангаларнинг 50% кумушдан зарб қилинаётганлигига қониқмаган жонийлар 17 асрнинг охирида кумуш миқдорини 25% га туширди. Мазкур тангалар хатто кўринишидан ҳам кумуш тангаларга ўхшамас эди.

18 асрнинг бошларига келиб кумуш тангалардаги кумуш миқдори 9% га тушиб қолди. “Эски” тангаларни қиймати тез – тез тушиб турганлиги сабабли йирик савдо ишларини олиб

бориш қийинлашди. Савдо ишларини енгиллаштириш мақсадида 18 асрнинг бошларида ашрафий ёки тилла деб ном олган олтин тангалар зарб қилина бошлаган.

Таянч тушунчалар :

- 1. Шайбонийлар тангалари.**
- 2. “Эски” ва “Янги” тангалар.**
- 3. Жоний тангалари.**
- 4. Ашрафий.**

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Эрназарова Т, Когнев В. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.
3. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.
4. Нумизматика Ўзбекистана. М, 1990.
5. Ўзбекистон пуллари. “Фан ва турмуш” 5-6 сонлар. 1995.

11-мавзу: XVIII-XX аср бошларида Бухоро амирлиги, Хива ва Қўқон хонликларида зарб қилинган

тангалар.

Режа:

- 1. Хонликлардаги иқтисодий ҳаётнинг ривожланиши.**
- 2. Ўрта Осиёда тангалар зарб этишда ҳар бир хонликда ўз хусусиятларида сақланиб қолиши.**

XVIII асрда Ўрта Осиёда ўзбек қабилаларидан чиққан кишилар ҳукмронлик қилган учта мустақил хонлик таркиб топди: Қўқон хонлиги, Бухоро хонлиги ва Хива хонлиги. Уччала давлатда (ашрафий ёки тилла), кумуш (танга), мисдан пул тайёрланди. Қўқон хонлигида 1876 йили пул чиқариш тўхтатилган.

Хоразмшоҳлар ва Хива хонлиги даврида ўзининг ҳақиқий қийматига эга бўлган олтин, кумуш ва мис муомалада ишлатилган.

Хива хонлигида уч хил пуллар муомалада бўлган:

1. “Тилла” – олтин пул бўлиб, икки хил шаклда ва оғирлик миқдорида бўлар эди. Ўша давр пул миқдорида 1 сўм 80 тийинга тенг, иккинчиси 3 сўм 60 тийин деб белгиланган эди.
2. “Танга” – кумушдан ишланиб, бир танга ўша давр пул бирлигида 30 пул бирлиги ёки 20 тийин деб белгиланган.
3. “Пул” – мисдан ишланади. У пулга ва тийинга бўлинар эди. Кумушдан ишланган танга “оқ танга” деб, мисдан ишланган пул “қора танга” деб юритилар эди. “қора танга” ўзининг қиймати жихатидан оқ танганинг 60 % га тенг эди.

Шунингдек хонликда “Шойи”, “Аббос шойи”, “ярим шойи” деб номланган пул бирликлари ҳам ишлатилган. Уларнинг қиймати 10 тийиндан 40 тийингача ўзгариб турган. Бу пулларда одам расми тасвирланмасдан араб имлосида қайси хонлик томонидан нечанчи йилларда зарб қилингани ёзилар эди.

Хива олтинлари пуллари маҳаллий ва чет элдан келтирилган олтинларга бўлинар эди. Хива олтинлари ўзининг ялтироқлиги, мустаҳкамлиги жихатидан ажралиб турган. Муомалада кўп ишлатилган кумуш пулларни металлари Қуйи Новгороддан келтирилган.

Ҳозирги кунда Хива хонлигида зарб қилинган олтин, кумуш, мис пуллар ва уларнинг қолиплари дунёни кўпгина мамлакатлари музейларида сақланмоқда. Масалан: Москва, Санкт – Петербург, айниқса Хива хонлиги Россия томонидан забт этилгач унинг қимматбаҳо буюмларини биринчи навбатда олтин, кумуш пулларини талаш. Россия жуғрофия жамияти вакили шарқшунос олим П.И.Перх ва А.П.Кун раҳбарлигида илмий жихатдан ташкил қилинди. Василевский ёрдамида Петербургдаги Эрмитажда ташкил қилинган нумизматика ва бошқа фондлар Ўрта Осиёдан, жумладан Хива, Қўқон ва Бухоро амирлигидан келган олтин, кумуш, мис, атлас ва бошқа пуллар ҳисобига бойиди. 1883 йили Эрмитажга жўнатилган буюмлар ичида 1168 та қадимий олтин – кумуш тангалар эди. Бундан ташқари ўлжалар ичида танга зарб қиладиган қолиплар, олтин ва кумушдан ишланган. 25 та хон муҳри, 200 дан ортиқ қадимий тангалар мажуд эди. Буларнинг ҳаммаси Хива хонлиги даврида зарб қилинган пулларнинг намуналаридир. Россия

Хивани босиб олиши биланоқ пул системасини Россия пул системасига ўтказишни таклиф этган, лекин амалга ошмаган.

Хонликда кўпинча кумушдан бўлган танга пуллар қулайлиги учун кўп ишлатилган. XIX асрнинг охирларигача хар йили бир миллион сўмлик кумуш танга пуллар хивалик маҳаллий усталар томонидан зарб қилинган.

Россия босиб олинганидан кейин Екатерина II подшолиги давридан буён пул сифатида муомалага киритилган қоғоз, кумуш пуллар хонлик ҳудудида қўлланилмаган. Қўлланилганда ҳам ўз кусидан паст нарҳда қўллар эди. Пул муомаласида қийинчилик вужудга келиши натижасида саррофлар фаолияти активлашади. Хатто рус савдогарлари тангалар ва тиллаларни йиғиштириб олиб қоғоз пуллар тарқатишни таклиф қиладилар. 1893 йил Россия молия вазирлигининг ташаббуси билан рус савдогарларининг илтимоси муҳокама қилинди ва Хива хони танга пулларини фақат рус подшосининг руҳсати билан зарб қилиш мажбурияти юклатилди.

Натижада XX асрнинг биринчи ўн йиллигида рус қоғоз пуллари ишлатилаётган танга пулларга нисбатан икки баробар кўпайиб кетди. Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II ўз умрининг охирларида Хива хонлигида муомала учун ишлатилаётган пул миқдорининг етишмаётганлиги, шунингдек мусулмон шарқ оламида подшолар номидан пул чиқариб турилмаса унга халқ итоат этмаслигини тушунтириб илтимос қилиб зўрға танга чиқариш имкониятига эга бўлди. Унинг вафотидан кейин Хивада пул босиб чиқариш деярли тўхтатилди. Рус подшоси пулларни муомалада ишлатиладиган бўлди.

1914 йилдан бошлаб Россия рус савдогарлари Хивада зарб қилинган тангаларни олмай кўяди, мавжуд бўлган тилла ва кумуш пуллар халқ қўлида муомалада ишлатилиб келинди.

Асфандиёрхон ҳокимиятга келгач, рус подшоси ва амалдорлари Хива хонлигида бир қанча ислохотлар ўтказиш, Хивада муомалада бўлган юритилаётган барча танга ва пулларни йиғиб олиб бутунлай пул системасини ўтказишни ҳам таклиф қилдилар. Лекин амалга оширилмади. 1918 – 1920 йиллар хонликда икки хонлик даври бўлди. Бу даврдаги Сайд Абдуллоҳон кўғирчоқ хон эди. Аслида ҳокимиятни Жунаидхон бошқара эди. У ўз ҳокимлигини халққа маълум қилиш учун пул ҳам бостириб чиқарди. Унинг пули атласга ишланган бўлиб “турма қоғоз” номи билан юритилган. Кейинчалик Жунаидхон номи билан қоғоз пуллар ҳам босиб чиқарган.

1920 йили 2 февралда ҳокимсият советлар томонидан эгалланганидан кейин 1920 йил 11 апрель қарорига асосан Хива пул бирлиги курси белгиланди. Хиванинг қоғоз пул бирлиги курс рус подшолари давридан ишлатиб келинаётган 1 сўм “қренка” пули 4 сўмлик Хоразмнинг учун совет пулига ва 1 сўм “Туркистон бони” пули, Хоразмнинг 5 сўмлик умумсовет пулига тенг деб белгиланади. 1920 йилнинг апрелидан бошлаб Хивада янги пул бирлиги босиб чиқариш бошланди. Унинг олд томонида қишлоқ хўжалик ишчи ва деҳқонларнинг иттифоқини билдирувчи ўроқ, жўхори пояси белгиси тасвири герб тарзида тасвирланган эди.

1921 йил 1 январдан РСФСР нинг 1919 йилда босиб чиқарган пул бирлиги ишлатила бошланди. Бу ўз қийматиغا кўра шу даврда юриб турган Россия “Кренка” пулига тенг бўлиб ва “Туркбон” номинасига нисбатан 10 баробар қиммат эди.

Хоразмда 1920 йил май ойидан 1921 йил май ойигача 489 миллион, 549 сўм Хоразм пули босиб чиқарилган, Россиядан 225 миллион сўм қоғоз пул олинган. Жунаидхон даврида босиб чиқарилган 3 миллион сўм пул ҳам муомалада бўлиб, жами Хоразмда 717 миллион сўмдан ортиқроқ пул мавжуд эди. Шундай ҳолатда пул муомаласини тартибга сола олинди. Хоразм пулини қиймати туша бошлади. 100 млрд сўмлик Хоразм пули босиб чиқарилди. Бир миллиард 100 миллион сўм РСФСР пули ҳам ишлатила бошланди, лекин кадрсизланишини олдини ола олмади.

1923 йил 31 май ва 9 июлда Хоразм Халқ Республикаси МК ижроия комитетида Республика пул бирлиги курси кўриб чиқилди. Хоразм пул бирлиги бир сўмлик Россия пул бирлиги билан алмаштиришга қарор қилинди ва 1923 йили 10 июлдан 10 августгача – муддати деб белгиланди. 1924 йил 14 февралдан муомала учун зарур бўлган пуллар босиб бўлингач, СССР пул бирликларини босиб чиқариш тўхтатилди. Уларни ўрнини қоплаш учун 1924 йилда казначей билетлар, кумуш ва мис пуллар босиб чиқарилди. Июнь ойида СССР ни барча ҳудудларида пул бирликларини алмаштириш якунланди, кадрсизланган ҳамма пуллар йиғиб олинди.

1922 – 1924 йиллар давомида амалга оширилган пул ислохоти Хоразмда Совет хокимияти йилларида амалга оширилган биринчи пул ислохоти эди. Олтин, кумуш ва мис пуллар бундан кейин ҳам аҳоли қўлида ишлатилиб келинди.

Иккинчи пул ислохоти 1947 йили, учинчиси 1861 йилда амалга оширилди. Бу ислохот ҳам муомаладаги 10 сўмлик пуллар 1 сўм қийматига келтирилди. Янги пул бирликларига ўтилди. 1991 йил январ ойида СССР давлат банкининг 1961 йил нусхасидаги 50 ва 100 сўмлик пул белгилари тўлов учун қабул қилиш тўхтатилди, ўрнига янги 50 ва 100 сўмлик пуллар босиб чиқарилди.

Таянч тушунчалар :

1. Туркистон бони.	5. Қора танга.
2. Турма қоғози.	6. Ярим шойи.
3. Жунаидхоню	7. Танга.
4. Оқ танга.	8. Тилла

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т, 1997 й.
3. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т, 2000 й.
4. Эрназарова Т, Когнев В. Тангалар ўтмиш даракчилари. Т, 1997 й.
5. Когнев Р. Ўзбекистон пуллар. “Фан ва турмуш” 5-6 сонлар. 1995.

12-мавзу: Россия тангалари.

Режа:

1. Қадимги рус тангаларининг пайдо бўлиши.
2. Россияда ўтказилган пул ислохоти.

VIII аср охирида қадимги рус давлати худудига катта миқдорда шарқ тангалари кириб кела бошлади. Бу тангалар “дирхам” деб аталиб, Ўрта Осиё, Кавказ орти, Эрон, Кичик Осиё, Мессопотамия каби ҳамда Араб Халифалигининг катта худудида, Африка ва Испаниянинг турли жойларида зарб қилинар эди. Илгари VI – VII асрларда Русга шарқ тангаларидан сосонийларнинг драхмалари ҳам етиб келган эди.

Дирхамлар йирик думалоқ шаклда зарб қилинар эди. Унинг иккала томонида ҳам ёзувлар бўлар эди. Бу ёзувлар халифа ёки шохнинг номи, зарб қилинган шаҳар, йил ва шу қабилар эди.

Рус давлатига Европа тангалари XI аср давомида кириб кела бошлади. Бу тангаларнинг асосий қисмини герман фенниглари, Англо саксларнинг пеннлари ташкил қилар эди.

Византия тангалари ҳам қадимги Русда катта роль ўйнади. Византиянинг олтин тангалари халқаро савдо ишларида кўпроқ фойдаланилса, мис тангаларидан ички савдодаги пул муомаласида кенг фойдаланилар эди.

X аср охири – XI аср бошларида Қадимги Русда ўзининг хусусий тангасини чиқариш учун биринчи марта кўриниш бўлди. Ёзма манбаларда рус тангаларини зарб қилишнинг бошлариниш ҳақида маълумот сақланмаган. Лекин шу нарса аниқки, Русда танга зарб қилиш тасодифий эмас, балки бу бутун Рус тарихининг ривожланиши давомида, аввало икки юз йил давомида унинг территориясида шарқ тангаларининг муомалада бўлганлиги натижасида юзага келди.

Танга зарб қилиш Владимир I Святославич князлик қилган даврда (980 – 1015), аниқроғи, 988 йилда христианлик расман қабул қилингандан кейин бошланди. Бу ҳақда Исо пайғамбарнинг олтин тангаларида ва кумуш тангаларнинг баъзиларида тасвирланганлиги далолат беради.

Танга зарб қилишни Владимир I минг ўғиллари Святополк (1015 – 1019) ва Ярослав Мудрий (1019 – 1054) лар давом эттирди. Олтин тангаларни фақат Владимир зарб қилдирган эди.

Унинг 4 та турдаги тангалари маълум. Бу тангаларнинг олд томонида князь, орқа томонида Исонинг тасвири бор эди.

Пул муомаласи даврида XII – XII – XIV асрлар пулсиз давр хисобланади. Мўғул – татарларнинг хужуми натижасида Россияда иқтисодий ҳаёт инкирозга учраган.

XIV асрнинг сўнгги чорагида 350 йиллик танаффусдан сўнг, Русда яна тангалар зарб қилинган.

Янгича иқтисодий ва сиёсий шароитда ривожланиш йўлига чиқиб, бир вақтнинг ўзида бир қанча шаҳар марказларида зарб қилана бошланди. Дастлаб рус князликлари орасида Москва князлиги, князь Дмитрий Донской даврида зарб қилинди. “Дмитрий” номи билан аталди. Олд томонида, қўлида қилич ушлаб турган киши ёки “хўроз” акс эттирилди. Айланасига “Буюк князь Дмитрий мухри” деб ёзилди. Орқа томонига Тўхтамиш номи ёзилди, бу унинг Олтин Ўрдага вассаллигини билдирар эди.

Мана шундай тангалар Рус давлатининг феодал тарқоқлиги даврида XIV асрларда барча шаҳар марказларида зарб қилинган. Албатта, Рус давлатида марказлашган давлатнинг ташкил топиши жараёни, тангашунослик соҳасига ҳам таъсир кўрсатган. Бу эса Москва князлиги атрофида ягона Рус давлати қарор топганлиги ўз ифодасини топган. Буюк князь Иван III даврида ўзига хос тангалар зарб этилган.

1534 – 1535 йилларда Елена Глинская томонидан пул ислохоти ўтказилди. Янги тангаларнинг вазни ва ўлчов бирлиги ўзгарди. Мис тангалар – копейкалар пайдо бўла бошлади. Рус тангалари мис металига асосланади. Бироқ Иван Грозний ҳам ўз даврида янги тангаларини зарб қилдира бошлади. Лекин катта қийматдаги тангаларнинг йўқлиги салбий оқибатларга олиб келди.

1610 йилда Москва князи Василий Шуйский даврида олтин тангалар – копейкалар зарб қилина бошланди. “Гривенник” ва “пятачок” пуллари муомалада бўла бошлади.

1654 йили Алексей Михайлович томонидан яна пул ислохоти ўтказилди. Йирик кумуш тангалар “Талер” каби, йирик мис танга “денги” – копейкалари муомалада бўла бошлади. Бу ислохот ҳам иқтисодиётга ҳеч қандай таъсир кўрсатмади, салбий оқибатларга олиб келди.

XVII аср охири XVIII аср бошларида Россияда ҳокимият, машҳур жавдат арбоби саркарда Пётр I ҳокимият тепасига келиши билан давлатнинг барча соҳаларида ўтказган ислохотлари ўз натижаларини бера бошлади. Жумладан ислохот нумизматика соҳасида ҳам олиб борилган.

1700 йилда “полтина” ва “полполтушка” номли мис тангалар зарб қилдирган.

1710 йили кумушдан “полтина”, “полполтушка” зарб қилдирган.

Ниҳоят, 1704 йилда кумуш рубл кўп партиядан мис копейкалар зарб қилдирган, ундаги ёзувлар славян харфлари билан битилган.

5 ва 10 тийинлик тангалар рубл – талер, кумушдан “олтин” тангалар, рубл, “талер” ва мис тангалар, олтин – червонецлар зарб қилина бошланган. Бу эса мамлакат иқтисодиёти учун ижобий оқибатларга олиб келган.

Черновец оғирлиги 3,4 грамм Фарбий Европанинг дукати билан тенглаштирилган.

Мана шу тарзда XVIII асрда Пётр I нинг ислохотлари натижасида Россиянинг иқтисодий ҳаётида стабиллашув жараёни рўй берди. Бунга черновец, рубл деб номланган пулларнинг зарб этилиши ҳам ижобий таъсир кўрсатган.

Таянч тушунчалар :

1. Слааянлар, шарқий славянлар.	5. Черновец.
2. Гривна.	6. Шарқ тангалари.
3. Византия тангалари.	7. Олтин танга.
4. Англосакс пенлари.	

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. Т, 5-сон, 1998 й.
2. Беляков А.С. Нумизматика. Введение в специальную историческую дисциплины. М. 1990.
3. Давидович Е.А. История денежного обращения Средней Азии. М. 1983.
4. Срасский И.Г. русская монетная система. Лён, 1962

13-мавзу: Қадимги ва Ўрта аср тангалари.

Режа:

1. Қадимги даврда савдо муносабатларининг йўлга қўйилиши.
2. Хитойда тангаларнинг зарб қилиниши.

Ўрта Осиё ва Шарқий Туркистон халқлари ўртасидаги дўстлик, ҳамкорлик алоқалари тарихий илдизи қадимги даврга бориб тақалади. Масалан: Кушон давлатида олтин, олтин мис тангалар зарб қилинган бўлиб, бу тангалар Ўрта Осиё билан бир қаторда Шарқий Туркийтонни савдо муомаласида ҳам ишлатилар эди. Кейинчалик Эрон Сосонийлар хукмронлиги давридаги кумуш тангаларнинг Шарқий Туркистонда топилиши ўзаро савдо ва маданий алоқаларини кўрсатиб берувчи фактдир.

Эрамининг IV – VI асрларининг биринчи ярмида Ўрта Осиё да ва Шарқий Туркистоннинг бир қисмини ўзига бирлаштирган Эфғалийлар давлати ҳам ўз Эрон сосонийларининг пулларига тақлид қилиб зарб қилганлар.

XI – XII асрлардаги Қорахонийлар, XIII асрдаги Мўғуллар истилоси, XIV – XVI аср Темур ва Темурийлар даври ва ундан кейин Шарқий Туркистонда 1514 – 1533 йиллари Султон Сайилхон хукмронлик қилган Ёркенг хокимлиги даврида то Шарқий Туркистонни Манжур империяси босиб олгунга қадар (1759) Ўрта Осиёда юритилган пулларнинг ташқи кўринишидаги ёзувлари ва унинг оғирлик вазнларида кўп ўхшашлик мавжуд.

1759 йили Хитойдаги Дин сулоласи Манжур Хитой феодаллари Шарқий Туркистонни босиб олди. У ерда XV асрда Султон Сайилхон хукмронлик қилган Ёркенг хонлигини ағдариб ташлаб, бу жойда Дин сулоласи ўз хокимиятини ўрнатди. Улар Шарқий Туркистонни қўшни халқлар билан бўлган ўзаро маданий иқтисодий алоқаларни узиб қўйиш мақсадида илгари савдо муомаласида юритилган кумуш ва мис тангаларни йўқ қилди. Кумуш тангаларни қўйма ёмбига айлантириб, мис тангаларни эса қайта қўйиб, 1760 йилдан Хитой пулларини чиқара бошлади.

Император Цянь Лун даврида (1736 – 1795) зарб қилинган бронза пулларнинг олд томонидан Цянь Лун Тун Бао (император Цянь Лун пули ҳаммажойда юритилади) деб ёзилган бўлса, орқа томонида бу пуллар зарб қилинган шаҳарнинг номи манжур, хитой ва уйғур тилларида ёзилгандир. Ундан кейин Хитой императорларидан Цзя Цинь (1796-1820), Дао Гуан (1822-1850). Оянь Фен (1851-1861) даврларида ҳам худди ана шундай пулларни ҳар бир император ўз номидан чиқара бошлади. Бу бронза пулларни ерли халқлар ярмоқ пул деб атала бошлади.

Тянь-Шан тоғининг шимолий томони бу ўлкага XVII аср бошларида ҳозирги Мўғилистон ва Олтой торларидан кўчиб келган ва 1755 йиллари манжур хитойлар томонидан бу ўлкани босиб олиш жараёнида бутунлай йўқ қилиб кириб ташланган жунрор қабилалари номида Жунғория деб аталади.

Цинь сулоласининг Қошғарда зарб қилинган бронза пуллари билан Жунғорияда зарб қилинган пуллар бир бирларининг худудларида юритилмас. Бу пулларнинг олд томони ўхшаш бўлса ҳам лекин унинг оғирлик вазни бир биридан фарқ қилган. Яна Қошғарда зарб қилинган ярмоқ пулларнинг орқа томонига зарбхоналар хитой, манжур ва уйғур тилларида ёзилган бўлса, илида зарб қилинган пулларда фақат манжур ёзувида “илий“ деб ёзилган, унда хитой ва уйғур ёзувлари йўқ. (Илида- Жунғория).

Миллий озодлик ҳаракатларининг энг каттаси 1826 йилдаги Жахонгир хужа кўзғолони эди. Баъзи маълумотларга кўра Жахонгир хужа Қошғар, Хутан, Ёркенг ва янги ерларни эгаллаб олгандан сўнг бу жойларда ўз номидан тангалар зарб қилган.

Жахонгир хўжа кўзғолонини Қўқон хони Муҳаммад Алихон қўллаб-қуватлаб унга Қошғарни озод қилишда ўз қуролли кучлари балан ёрдам беради. Шунинг учун ҳам Муҳаммад Алихон Қўқонга қайтиб келгандан кейин 1828 йилдан бошлаб Қўқонда зарб қилган танга пулларни “Ғози” номи билан чиқара бошлади. Бу тангаларнинг олд томонида (Муҳаммад Алихон Ғози) деб ёзилган бўлса, орқа томонига “зарб Қўқон латиф” деб ёзилган.

1864 йил 4 июнда Кугарда бошланган уйғур халқининг миллий озодлик ҳаракати тез орада бутун Шарқий Туркистон худудига тарқалиб бу ерда 5 та мустақил хонлик ҳокимияти ташкил топишига сабаб бўлди. Рашид аддин хоннинг Кугарда олиб борган муҳим иқтисодий чораларидан бири у ўзининг сиёсий ва иқтисодий қувватини мустаҳкамлаш учун Кугарда 1864 йилининг ўзидан ўз номидан Хитой пуллари тилида, яъни ўртаси тўртбурчак шаклидаги тешикка эга бўлган

мис пулларни қўйишга бошлади. Бу пулларни чиқаришда у қўзғолондан илгари Кугар ва оқсувда Цинь сулоласи томонидан қурилган зарбхоналардан фойдаланган. Кугардаги зарбхоналардан чиқарилган пулларнинг олд томонига Рашид ад-дин хон Сайил Ғози деб ёзилган бўлса, орқа томонига “Зарб дор-ас салта – нат Кугар” деб ёзилган. Шундай пуллар Оқсув зарбхоналарида ҳам қўйилган бўлиб унинг олд томонига “Рашид ад-дин Сайил Ғози “ деб ёзилган. Орқа томонига эса “Зарб дор ас Салтанат Оқсув” деб ёзилган.

1865 йилнинг январида Бузрук хўжа Қошғарга келгандан сўнг уни хон деб элон қилди. Шундан кейин Ёқуббек давлат тўнтариши қилиш мақсадида атрофига ўзига содиқ кишиларни тўплади. У ҳокимиятни бутунлай ўз қўлига олди.

1866 йили Қўқонда кумуш пуллар зарб қилдирди. “Бир мисқоли шаръи” (Шаръи шарк мусулмон давлатларида оғирлик ўлчови бирлиги бўлган . Шаръи – (2,95 грамм-бир мисқол шари 4,25 граммга тенгдир)

Ёқуббек 1865-67 йилларда Қошғар, Хутон ва Кугар хонликларини бирлаштириш асосида Тянь – Шан тоғининг жанубидаги бошқа шаҳарларни қўшиб олиб Еттишаҳар давлатини ўзи бош ҳукмдори бўлди. (Қошғар, Хутон, Ёркент, Янги Хисор, Оқсув, Кугар ва Кўрпа).

Шундан сўнг у Қошғарда кумуш ва мис пулларни зарб қилди. Ўз номидан эмас, балки Қўқон хони Сайд Султонни отаси Маллахон номидан чиқарди. Қошғар зарбхоналарида чиқарилган бўлса ҳам ўз тангаларига “зарб Қўқон “ деб ёзилган. Саналарда Ёқуббекни Еттишаҳарда ҳукмронлик қилган 1867-1873 йил қўйилган. Қўқон тилла пулларини оғирлиги 4,5 граммни ташкил қилса, Қошғар тилла пулларининг оғирлиги 3,6 граммни ташкил қилган.

Ёқуббек Қўқон хони Маллахон номида 1873 йилларгача зарб қилди. 1873 йилдан кейин тилла, кумуш ва мис пулларини Маллахон номидан эмас, балки Абд ал-Азизхон ундан кейин Муродхон номидан зарб қилиш бошланди. Лекин бу тангаларни орқа томонига “Зарб-дар-ас Салтанат Қошғар” деб ёзилган .

Еттишаҳар давлати фақат ички савдо муносабатлари билан чекланиб қолмай, қўшни мамлакатлар билан алоқа қиладиган халқаро талабларга жавоб берадиган тилла ва кумуш пуллр зарб қилинди. Бу тангалар уч хил бирликда бўлиб унинг шакли номи ҳам Ўрта Осиёдаги уч хонлик даврида юритилган пулларга ўхшаб кетади. Улар Ўрта Осиё ва Шарқий Туркистонда бир хил ном билан олтиндан зарб қилингани тилла деб аталса, кумушдан ишланган пуллар танга, мис пуллар ярмоқ ёки чақа деб юритилар эди. Тилла пуллани оғирлиги 3.6 грамм , кумуш танга 1,8 грамм, мис пул оғирлиги 3.6 граммни ташкил қилган. Ўзаро нисбати қуйидагича: 50 дона мис (чақа) пул бир танга кумуш, 25 дона кумуш бир тилла тангага тенг эди.

Цин хонлиги Еттишаҳарни мағлубиятга учратқач босиб олинган ерларда бир қатор сиёсий ва иқтисодий чора тадбирлар ўтказдилар. Шундай тадбирлардан бири Цин хонлигининг Шарқий Туркистонда олиб борган пул ислохатидир. Бу ислохат Еттишаҳар давлати томонидан муомалага чиқарилган уч хил (тилла, кумуш, мис) бирлигини йўқ қилиб, 1878 йилдан бошлаб Шарқий Туркистонда юритиш учун махсус кумуш ва мис пулларни чиқарди.

Кумуш пуллар 5 хил номда чиқарилди:

- 1.Ярим мисқол-1.80 гр.
- 2.Бир мисқол-3.6 гр.
3. Икки мисқол 7.20 гр.
- 4.Уч мисқол 10.80 гр.
- 5.Беш мисқол 18 гр.

Улар асосан Қошғар, Хутон, Янги Хисор, Оқсув ва Урумчида зарб қилинган . Бу тангаларда зарб қилинган жойлар номи манжур ва уйғур тилларида берилган бўлиб, пулнинг номинали (қиймати) хитой ва уйғурчада берилгандир. Тангаларни зарб қилинган йили мусулмонча ҳижрий йил ва араб рақами билан ёзилган. Бундан ташқари Шарқий Туркистонда юритилган кумуш пуллар ичида баъзи кумуш пулларга хитой иероглифи билан “Сянь пин” уч мисқол ёки “Сян пин” – беш мисқол деб ёзилгандир. Унинг маъноси шуки, Хитойдаги Хўкан ўлкасининг оғирлик ўлчов бирлиги асос қилиб олинган бўлиб, Қўқон ўлкасида юритилган бир сар “Сян пин” нинг оғирлиги тахминан 390 гр. Га тенг бўлган. 1878 йилдан бошлаб Шарқий Туркистонда кумуш пул системаси юргизилди (Хитойда 1879 йил).

XIX аср охирига келиб товар пул муносабатлари кучайиши билан пулни савдо капиталидаги рўли ошиб борди.

Таянч тушунчалар :

1. Шарқий Туркистон. Еттишахар.
2. Цинь сулоласи. Тянь – Шан.
3. Мисқол. Ярмақ пул.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Тухтаев И. Тангалар тилга кирганда. Т, 1989 й.
2. Когнев Р. Ўзбекистон пуллари. “Фан ва турму”. 5-6 сонлар. 1995 й.
3. Аюпова Ф. Қадимги тангалар. “Мозийдан садо”. 1-2 сонлар. 2 СЮО.

